

Modern Türklük

Araştırmaları Dergisi

Cilt 18, Sayı 3 (Eylül 2021), ss. 325-357

DOI: 10.1501/MTAD.18.2021.3.19

Telif Hakkı©Ankara Üniversitesi

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi

Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü

MAKALE

Kırım Hanlığı'nın Rus ve Lehistan-Litvanya Devletlerinden Yıllık Tahsil Ettiği Vergi: *Hazîne*

Elvina Er

Cumhuriyet Üniversitesi (Sivas)

ÖZET

Vergi, Orta ve Yeni Çağ Türk İslam devlet anlayışında, devlet gelirlerinin büyük kısmını oluşturan ekonomik etkenlerden olmaktan başka devletlerarası iletişimde en önemli hâkimiyet unsurlarından olmuştur. Bu dönemde, devletlerarası iletişimde, tâbi olan devlet siyasi anlamda üstün devlete ulusal bağımsızlığının karşılığı olarak yıllık vergi ödemek zorunda kalmıştır. Bu çeşit vergi uygulamaları Türk tarihinin önemli ve etkili siyasi teşekküllerinden biri olan Kırım Hanlığı'nda daha dikkate değerdir. Eski Türk ve İslâm devlet hukuku gibi temel unsurlar üzerine kurulan Kırım Hanlığı'nın kuruluşunun ilk dönemlerinden itibaren Hristiyan komşuları Rus ve Lehistan-Litvanya Devletleri üzerinde siyasi üstünlüğünü kurmuş ve iki yüzyıldan fazla kendine has usûller, uygulamalar ve terminoloji ile bu devletlerden yıllık vergi tahsil etmiştir. Kırım Hanlığı'nda, Hristiyan tâbilerden alınan yıllık vergi için genel terim olan *hazîne*'nin yanı sıra vergi alıcılarına göre *ulug hazîne*, *bölek*, *koltka*, *tiyiş* gibi temel terimler de kullanılmıştır. XV. yüzyılın ortasından XVIII. yüzyılın başına kadar belirli usûl ile tahsil edilen bu verginin miktarında, uygulanmasında ve terminolojisinde değişimler gerçekleşmiştir. Vergi uygulamalarındaki değişimler Kırım Hanlığı'nın siyasi, ekonomik durumu ve diğer siyasi teşekküllerin kültürel etkisiyle meydana gelmiştir.

ANAHTAR SÖZCÜKLER

Kırım Hanlığı, vergi, hazîne, koltka, bölek, tiyiş.

ABSTRACT

In addition to being one of the economic factors that constitute the majority of state revenues in the Middle and New Age Turkish Islamic state understanding, tax has been one of the most important dominance elements in inter-state communication. In this period, in the inter-state communication, the subject state had to pay annually to the superior state in political terms as the equivalent of its national independence. These kinds of tax practices are noteworthy in the Crimean Khanate, which is one of the important and influential political organizations in Turkish history. Established on basic elements such as old Turkish and Islamic state law, the Crimean Khanate has established its political supremacy over its Christian neighbours, the Russian and Polish-Lithuanian States, from the first periods of its establishment, and has collected annual taxes from these states for more than two centuries with its unique procedures, practices and terminology. In addition to the general term for the annual tax *hazîne* "treasury" collected from Christian subjects in the Crimean Khanate, basic terms such as *ulug hazîne*, *bölek*, *koltka*, *tiyiş* were used according to tax recipients. From the middle of the XV. century to the beginning of the XVIII. century, changes took place in the amount, application, and terminology of this tax, which was collected by a certain method. The change in tax practices occurred due to the political, economic situation of the Crimean Khanate and the cultural influence of other political organizations.

KEY WORDS

Crimean Khanate, tax, treasury, koltka, bölek, tiyiş.

1. Giriş

Devlet teşkilâtının hukuk, maliye ve iktisat alanlarında önemli bir yere sahip olan vergi, devletlerin ve milletlerin varlıklarını bağımsız ve güçlü olarak sürdürmelerini sağlayan en önemli unsurlardan biridir. Modern tanımlamayla vergi, devletin veya devletten aldığı yetkiye dayanan teşkilâtların kamusal faaliyetlerinin gerektirdiği harcamaları karşılamak ya da kamusal görevlerinin gereklerini yerine getirmek amacıyla ekonomik birimlerden kanun esaslarına uymak kaydıyla ve zora dayalı olarak, geri vermemek üzere aldıkları ödemeler anlamına gelmektedir (Nadaroğlu 1989: 213). Bugün bu şekilde tanımlanan vergi, tarihî süreç içerisinde sürekli yenilenme ve değişme döngüsü içinde olmuştur. Bir devletin vergi sistemindeki yenilenme ve değişme; sosyal, kültürel, dinî, ekonomik etkenlerle ve toplumun dünya görüşü, hukuk bilincinin oluşum seviyesi ile yakından ilgilidir (Gökbunar 1998: 177-178).

Türklerde vergi sistemi ve bu sistemi yürürlüğe koyan kurumların varlığı, Türk tarihinin belgelenebilen en eski çağlarından beri tanıklanabilmektedir. Bugün çeşitli kaynaklardan, Hunlardan başlayarak Kök Türk, Uygur, Hazar ve Bulgar gibi Türk devletlerinde vergi sisteminin devlet teşkilâtında başarıyla işleyişini açıkça

gözlemek mümkündür.¹ Vergi, Eski Türk devletlerinin sadece iç yapısında etkili olmayıp komşu devletlerle diplomatik ilişkilerinde de en önemli ekonomik ve siyasi etkeni. Eski Türk devletlerinin temel gelirlerini, savaşta mağlup edilen devletin barış antlaşması karşılığında yaptığı aynı ve nakdî ödemeler oluşturmuştur. Sadece Türk devletlerinde değil, diğer toplumlarda da uygulanan bu tür vergiler, belgelenebilecek en eski Türk siyasî oluşumlarından olan Hun Devleti'nde verginin ilk şekli sayılmıştır. Hunların tebaasından topladığı vergilerle ilgili günümüze kesin bir bilgi ulaşmamışsa da devletin güçlü olduğu dönemlerde Bizanslıları (Kafesoğlu 1998: 75), Tunguzları, Çinlileri, Vusunları ve Wuhuanları vergiye bağlayarak aynı ödemelerde deri, tahıl, ipek, şarap, büyük ve küçükbaş hayvan (sığır, at, deve, koyun), samur kürkü, post, kumaş gibi ürünleri ve nakdî olarak altın topladıkları bilinmektedir (Öztürk 2018: 60-64; Yü 2000: 178-179).

Eski Türk devlet teşkilâtının pek çok hususu gibi vergi sisteminin düzeni ve işleyişi de tarihî Kıpçak sahasında en etkili Türk idarî teşekküllerinden olan Kırım Hanlığı'nda devam ettirilmiştir. Ancak zamanla devletlerin iç yapısındaki sosyal ve kültürel değişimler, bu devletlerin yapısında pek çok değişikliğe neden olduğu gibi vergi düzenine de etki etmiştir. Orta ve Yeni Çağ Türk devletlerinin yapısındaki unsurlar üzerinde değişikliklerin yaşanması özellikle Türkler arasında İslamiyet'in yayılmasıyla gerçekleşmiştir.

Eski Türk-İslam devlet anlayışı ve hukukunun temel unsurları üzerine kurulmuş Kırım Hanlığı'nın devlet teşkilâtında ekonominin büyük kısmını, belirli normlarla işleyen vergi sisteminden temin edilen gelirler oluşturmuştur. Bugün Kırım Hanlığı vergi sisteminin yapısını, işleyişi ve terminolojisi tespitinde en önemli kaynak yarlıklardır. Kırım Hanlığı hukuk ve maliye sisteminin ve diplomasinin en önemli belgeleri olan yarlıklar, han ya da yetkisindeki kişiler tarafından alt birimlere, tebaya ya da tâbi edilen devletlerin hükümdarlarına, yerine getirilmesi veya dikkate alınması için verilen yüksek emir ve kararları içeren resmî belgelerdir (Usmanov 1979: 277). Tâbiyetin en önemli belirtisi olan bu belgelerde, yarlık alıcısının hakları, yükümlülükleri ve vazifeleri sıralanırdı. Bu yükümlülükler arasında Kırım Hanlığı ekonomisinde önemli yere sahip vergilenme yükümlülüğü de yer almıştır. Yarlıklarda sıkça vergilerin adları zikredilmiş ve vergilerin miktarı ve kısmen mahiyeti ile ilgili bilgiler verilmiştir. Hatta bazı yarlıkların ana konusu vergiler olmuştur.

Kırım Hanlığı sahasında yazılan yarlıklara göre vergiler, Kırım Hanlığı'nın kendi bünyesinde toplanan ve mağlup veya tâbi devletlerden yıllık olarak tahsil edilen

---

¹ Geniş bilgi için bkz. Kafesoğlu (1998: 328).

olmak üzere iki ana gruba ayrılmaktadır. Çalışmamızda ikinci grupta yer alan, Kırım Hanlığı'nın kendine tâbi Rus ve Lehistan-Litvanya devletlerinden topladığı vergiler ele alınmıştır. Yıllık ödenen bu verginin terminolojisi, cinsi ve miktarı yeteri kadar araştırılmamıştır. Bugün Kırım Hanlığı'nun vergi sistemi üzerine temel kaynak olan yarlıklardan usûl, miktar, içerik gibi bilgiler tespit edilmekle birlikte diğer pek çok hususu bu kaynaklardan yararlanarak aydınlatmak henüz pek mümkün değildir. Bu nedenle çalışmamızda Kırım Hanlığı sahasında Kıpçak Türkçesiyle yazılan yarlıklara ek olarak Rusça, Lehçe ve Litvanca yazılan eski belgelerden yararlanılmıştır. Yarlık ve çoğunlukla Slav dilinde yazılan yıllık, hazine defterleri, elçi raporu, diplomatik mektuplar gibi eski belgelerin karşılaştırılarak incelenmesi şimdiye kadar bu konuda yapılan araştırmalardaki eksikliklerin tamamlanmasında ve yanlışların giderilmesinde yardımcı olacaktır. Çalışmamızda bu kaynaklara dayanılarak XV.-XVIII. yüzyıl arasında Kırım Hanlığı ile Rus, Lehistan-Litvanya devletlerinin diplomatik ilişkilerinde kullanılan vergi terminolojisi üzerinde durulacak ve bu verginin mahiyeti, miktarı, tahsil etme usûlü, zamanı, yeri üzerine değerlendirme yapılmaya çalışılacaktır.

2. Kırım Hanlığı'nın Rus ve Lehistan-Litvanya Devletlerinden Tahsil Ettiği Yıllık Vergi Olan *hazîne*'nin Mahiyeti, Miktarı, Tahsil Etme Zamanı, Yeri ve Usûlü

2.1. Mahiyeti

Kırım Hanlığı'nın Rus ve Lehistan-Litvanya devletlerinden zorunlu olarak tahsil ettiği yıllık vergi olan *hazîne*, İslam hukukuna göre savaş yoluyla veya savaşız barış antlaşması şartları ile tebaadan olan gayrimüslimlerden alınan *cizye* vergisi uygulamalarının Türk-Moğol devlet hiyerarşisindeki vergilenme merasimiyle birleştirilmesinden oluşmuş bir çeşit vergidir. *Hazîne* vergisi, Kırım Hanlığı'nın kuruluşunun ilk dönemlerinde, Rus ve Lehistan-Litvanya topraklarının Kırım hanına tâbi şehirlerinin hazinesinden, tâbi bölgenin yüz ölçümü ve nüfusu dikkate alınarak her kişi başına darugalar² vasıtasıyla tahsil edilmiştir. Bu vergi, Lehistan-Litvanya hükümdarlarının yaklaşık olarak 1512 yılından itibaren, Rusya hükümdarlarının ise 1518 yılından itibaren, İslam hukukuna göre topluluk üzerinden temin ettikleri ve elçi heyetleri vasıtasıyla ödedikleri toplu *ber-vech-i maktû cizye*'ye dönüşmüştür. Topluluk üzerinden temin edilen *ber-vech-i maktû cizyesi*, Kırım hanına tâbi

² *Daruğa*: Altın Orda'da ve daha sonraları Kırım Hanlığı'nda vali, şehir emiri, vergi ve asayişten sorumlu memur.

bölgenin nüfusundan kişi başı olarak tahsil edilen vergiden farklı olarak iki devletin politik durumuna, geleneklerine, yapılan anlaşmalara, tâbi devletin tâbiyet durumuna göre belirlenmiştir. Rus ve Lehistan-Litvanya devletlerinin merkezî veya bölgesel yönetimleri bu vergiyi Kırım Hanlığı'na yıllık olarak, barış antlaşmasında belirlenen vakitte ve tutarda aynı ve nakdî olarak ödemiştir.

Kırım Hanlığı'nın *hazîne* vergisini tahsil etmesinin en önemli şartı Hristiyan devletlerinin barış antlaşmasıyla yarılıklarda *dostluk ve muhabbet ve barış ve yarış ve karındaşlık* "dostluk ve muhabbet ve barış ve kardeşlik" (VZ V/97) olarak ifade edilen müttefikliğini kabul etmiş olmalarıydı. İslam hukukuna göre Kırım Hanlığı'nın müttefikliğini kabul eden Hristiyan devletleri, onun tâbiyetine girmiş ve yarılıklarda *dostluk şerâyitîn ve karındaşlık merâsimin yerine ketürüp uluğ hazînemizni yibergey-siz* "dostluk şartlarını ve kardeşlik merasimini yerine getirip ulu hazînemizi gönderiniz." (VZ XXVI/14-15) şeklinde geçen ifadeye göre barış antlaşmasında yer alan dostluk ve kardeşlik şartları ve bununla ilgili merasimini yerine getirerek vergi ödemek zorunda kalmıştır. Kırım hanları, vergi ödemeleri karşılığında bu Hristiyan devletlerin inançlarına karışmamış, topraklarına akınlar yapmamayı ve onları dış düşmanlarına karşı savunmayı taahhüt etmiştir. Bu taahhüdü Gâzî Girey Han (1558-1607) 1592 yılında Leh kralına yazdığı yarılığında *Vallâhi ve billâhi ve tallâhi mên ki özüm Gâzî Gérey Han uluğ şansız Deşt-i Kıpçak'ın uluğ hanı-mên ve kağılkay sultân Feth Girey Sultân başlık ve nûre'd-dîn sultân uluğ kiçik sultânlar çerümüz birlen sen karındaşımız Zigmüt'ninġ İleġ ve sâir memleketleringe barmas-mız ve çapmas-mız ve yakup yıkmas-mız ve esir kılmaz-mız dēp içki ve tışkı ve uluğ Karayçı ulan küyen ve beg ve mîrzâ çınlık üzerinde ant ve şart idüp* "Vallâhi ve billâhi ve tallâhi ben ki, kendim, Gâzî Girey Han ulu ve geniş Deşt-i Kıpçak'ın ulu hanıyım ve Kalgay Sultan Feth Girey Sultan başkanlığında ve Nureddin Sultan, büyük ve küçük sultanlar, ordumuzla sen kardeşimiz Zigmüt'un Leh ve diğer memleketlerine gitmeyiz ve akın yapmayız ve yakup yıkmayız ve esir etmeyiz deyip, dâhilî ve hariç ve ulu Karaçı prens ve bey ve mirza, doğruluk üzerine ant içip ve şart edip" (VZ V/68-74) ve 1624 yılında oğlu Toktamış Girey Sultan, *Biz dahı ol eki ulu yurtuġ yaġşılıġına çalışıp dostuġuza dost ve düşmanuġuza düşman olup 'ömür âġîr olunca sizge ziyân ve zararımız olmaz* "Biz de o iki yurdun iyiliği için çalışıp, dostunuza dost ve düşmanınıza düşman olup, ömrün sonuna kadar size ziyanımız ve zararımız dokunmaz." (VZ VII/12-13) şeklinde ifade etmiştir. Ancak bu taahhütlere rağmen Kırım hanlarının sözünde durmayıp tekrar akınlar düzenledikleri de görülmüştür. Bu durumda Hristiyan devletleri bir müddet vergi ödemeyi reddetseler de tekrar ödemeye başladıklarında bu vergiyi daha yüksek miktarlarda göndermiştir. Kırım hanlarının belirledikleri vergi yükümlülüklerinin Hristiyan hükümdarları tarafından yerine getirilmemesi veya eksik getirilmesi durumu ise Kırım hanları tarafından *barışık ve yarışık ve dost ve karındaşlıknıġ bozulmasına*

delâlet eder “barış ve dostluğun ve kardeşliğin bozulmasına neden olur.” (VZ XLIX/20-21) şeklinde ifade edilmiş ve *Yok der çaklı bolsañuz emr-i pâdişâhi birle atlanup cavlay barup caylay yürüp kışlay kezüp il vilâyetinüzge ot urup iñrâk-ı nâr kılup intikâm etmek muqarrerdür* “Yok! der gibi olursanız padişah emriyle ata binip, yağma için gidip, yazın yaylayıp, kışın kışlayıp memleketinizi ateşe verip, intikam alınması kesindir.” (VZ X/92-93) şeklinde tehditlere istinaden askerî müdahale ile bu yükümlülükler yerine getirilmiştir.

Vergi yükümlülüğü Rus ve Leh-Litvanya hükümdarlarının bizatihi vazifesiydi ve onların sorumluluğundaydı. Bu nedenle Hristiyan hükümdarları Kırım Hanlığı'na ödeyecekleri vergi miktarını, vergi ödemekle yükümlü idarî birim şehirlerinin hazinesinden veya halkından toplayarak temin etmiştir. Lehistan-Litvanya devleti, Kırım'a yıllık olarak ödediği *hazîne* vergisini, Hristiyan halkından topladığı *ordınşçına* (ордынщина)³ adındaki vergiden ödemiştir. Bu vergi, Dnepr Nehri'nin iki yakasında bulunan Podneprovsk⁴ Bölgesi'nde bulunan şehirlerden toplanmıştır. Vergi, şehir hazinesinden topluca alınır. Eğer şehir hazinesinde vergi için yeterli meblağ bulunmaz ise bu eksik tutar şehir ve köy halkından toplanır (Dovnar-Zapol'skiy 1901: 699-704). Rusya'da ise XV. yüzyılın sonuna kadar tâbi bölgelerin knezleri tarafından ödenen vergi, bu tarihten sonra Moskova büyük knezinin vazifesi olmuştur. Ancak Moskova büyük knezleri Kırım hanlarına ödedikleri vergiyi kendi hazinelerinden vermemiş; bu vergiyi, Rus knezleri arasında paylaşmış ve *dokonçaniye* (докончание)⁵ olarak adlandırılan anlaşmalarla onlardan toplamışlardır (Poçekayev 2009: 199).

2.2. Miktarı

Hristiyan devletlerinin Kırım Hanlığı'na ödedikleri *hazîne* vergisinin miktarı alındığı bölgeye ve bu devletlerin tâbiyet derecesine göre değişmiştir. Lehistan-Litvanya

³ *Ordınşçına* (< Rus. Ордынщина): Lehistan-Litvanya Devleti'nde XVI. yüzyılın başında tedavüle giren bir vergi terimidir. Lehistan-Litvanya hükümdarları bu vergiyi Altın Orda, Kazan Hanlığı, Nogay Hanlığı ve Kırım Hanlığı'na göndermek üzere Hristiyan halkından toplamıştır. Muhtemelen bu nedenle bu vergi *orda ya da ordalar için toplanılan vergi* olarak adlandırılmıştır. Bu sınırlı kullanım da *ordınşçına* sözcüğünün, Türkçe ordu [OT. ordu: “han karargâhı, han sarayı” (EDPT 1972: 203a)] sözcüğünden Rusça +şçına isimden isim yapım eki ile türetilmiş olduğunu göstermektedir.

⁴ *Podneprovsk* (< Rus. Поднепровск): Bugün Pridneprovsk (< Rus. Приднепровск) olarak adlandırılan bu bölge Ukrayna'nın merkezi ve güney doğu bölgesini oluşturmaktadır.

⁵ *Dokonçaniye* (< Rus. Докончание): Rusya'da çeşitli düzeydeki yöneticilerin ve Rus hükümdarların yabancı devletlerle yaptıkları antlaşma belgesidir.

Devleti'nin Kırım Hanlığı'yla diplomatik ilişkilerinin ilk döneminde vergi, kişi başı toplanarak ödenmiştir. Litvanya belgelerine göre 1500 ve 1503 yıllarında Litvanya hükümdarı I. Aleksandr (1492-1506) Kiyev, Podolye⁶ ve Volın⁷ bölgelerinden her yıl erkek nüfusunun sosyal durumuna bakılmaksızın kişi başı 3 denge (yaklaşık olarak 1 altın) vergi vermeyi kabul etmiştir (AİZR 1846: 211, 350-351). 1507 yılında I. Zygmunt (1506-1548) hükümdarlığında Moskova ile yapılan savaşın ve iç isyanların olumsuz etkisiyle bir önceki hükümdar I. Aleksandr dönemine göre vergi miktarı birkaç kat artmıştır (Dovnar-Zapol'skiy 1898: 12). Bu verginin yılda bir ve kişi başı olarak ne zamana kadar tahsil edildiği hakkında kesin malumatlar bulunmamakla birlikte, toplu olarak tahsil edilmesi 1512 yılında başlamıştır. Bu tarihte iki devlet arasında uzun yıllar süren müzakereler sonunda barış yapılmış ve Lehistan-Litvanya Devleti hükümdarı Kırım Hanlığı'na, yarısı Litvanya yarısı Lehistan'ın hazinesinden ödenmek üzere 15.000 altın vergi ödemeyi kabul etmiştir. Anlaşma uyarınca tahsil edilen vergi miktarının yarısı aynı yarısı nakdî olacaktır. Ödemeler ise önce Nisan ayında aynı, sonra Kasım ayında nakdî yapılacaktır. Bu miktarın 1517 (SİRİO 1895: 379), 1521 (Dovnar-Zapol'skiy 1898: 85) ve 1543-1544 (Lubaya 2008: 242-244) yıllarına ait belgelere göre değişmediği görülmektedir. Ancak 1568 yılında II. Zygmunt (1548-1572) devletin topraklarına yapılan akınlar ve Moskova'ya karşı yeterli desteğin verilmemesi gerekçesiyle Kırım Hanlığı'na sekiz yıl vergi ödemeyi reddetmiştir. Lehistan-Litvanya'nın vergi ödemesi 1576 yılında tekrar başlamış, ancak miktarı 20.000'e çıkarılmıştır (MKL 1845: 15).

XVII. yüzyılın ilk yarısında Lehistan-Litvanya'nın Kırım Hanlığı'na ödediği yıllık vergi miktarı 30.000 altına yükselmiştir. 1640 yılında Bahadır Girey Han (1637-1641) yapılan barış antlaşması uyarınca Leh kralı IV. Vladislav'dan (1632-1648) 15.000 altın nakit, 15.000 altınlık çuha, kürk ve diğer eşyalar talep etmiştir (VZ LIII/61). 1652 yılında Rusların saldırısına maruz kalarak zor duruma düşen Leh kralı II. Jan Kazimierz (1648-1668) Kırım Hanlığı'nın askerî desteği karşılığında Kırım hanıyla barış anlaşması imzalamış ve 40.000 altın vergi ödemeyi vaat etmiştir (Çevirioglu 2018: 53).

Lehistan-Litvanya'ya kıyasla Rusların Kırım Hanlığı'na ödediği vergi miktarının tespiti daha zordur. Bunun nedeni, bugün Rusya ile Kırım Hanlığı diplomasisi ve vergilenmesi üzerine pek çok bilgi içeren elçilik raporları incelendiğinde Kırım'a gönderilen vergi miktarının tam olarak kaydedilmemiş olması ve bu konuda bilgi

⁶ Podolye (< Rus. Подолье): Ukrayna'nın güneybatı ve orta batısını kapsayan tarihî bir bölgedir.

⁷ Volın' (< Rus. Вольнь): Ukrayna'nın batısında, Galiçya ve Podolye'nin kuzeyinde yer alan tarihî bölgedir.

verebilecek en önemli kaynaklar olan Rus hazine kayıtlarının ve çeşitli evrakının 1626 yılındaki Moskova yangınında kaybolması (Horoşkeviç 2001: 246) veya bilinçli olarak yok edilmesidir. Bugün Rusların Kırım Hanlığı'na ödediği vergi miktarının araştırılmasında temel kaynağı yine *yarlıklar* ve Kırım Hanlığı'na ait vergi defterleri oluşturmaktadır. Mengli Girey Han'ın (1467-1515) 1498 yılı ve Saadet Girey Han'ın (1524-1532) 1529 yılı tarihli yarlıklarından, Kırım Hanlığı'nun ilk hanı Hacı Girey zamanından (1441-1466) XVI. yüzyılın başına kadar Rus knezliklerinden Novosil-Odoyev'den han adına 1.000 ve daruğalarına 1.000 olmak üzere 2.000 altın miktarında yıllık vergi tahsil edildiği tespit edilmektedir (Bespalov 2014: 232-233; SİRİO 1884: 267). 1503 yılında ise Novosil-Odoyev Knezliği'nin vergisini ödemeyi üstlenen Moskova Büyük Knezliği Kırım Hanlığı'na nakdî ve aynî olarak toplam 1.000 ruble ödemiştir (Horoşkeviç 2001: 231).

1492 yılında Kırım Hanı, aynî ödemeler dışında Rus knezinden 100.000 denge (33.000 altın) (SİRİO 1884: 152), 1498 yılında ise 70.000 denge (23.000 altın) inci ve çeşitli aynî ödemeler istemişti (SİRİO 1884: 177).

XVI. yüzyılın sonuna ve XVII. yüzyıla ait *yarlıklar* ve vergi defterleri, Kırım Hanlığı'nda yıllık tahsil edilen toplu vergi miktarının yanında, vergi alıcıları arasındaki dağılım hiyerarşisini tespit etme imkanını da vermektedir. 1593 yılında Moskova'dan, Gâzî Girey Han adına 10.000 ruble, kalgay adına 500 ruble ve 6.500 rublelik eşya *tiyiş* için olmak üzere toplam 17.000 ruble vergi tahsil edilmiştir. 1615 yılında Canibek Girey Han (1610-1635), Rus çarından Gâzî Girey Han'a gönderilen ile aynı miktarda nakdî ve aynî ödemeler istemiştir. 1633 yılında da Rusya'dan, han adına 5.430 ruble, kalgay adına 628 ruble, nureddin adına 115 ruble ve han yakınları ve saray memurlarına 3.000 ruble olmak üzere toplam 10.000 rubleye yakın nakdî ve aynî ödemelerden oluşan vergi tahsil edilmiştir (Laşkov 1891: 32, 44, 64-71).

Rus ve Leh-Litvanya devletlerinin Kırım Hanlığı'na ödediği vergi, yılda bir defa gönderilen vergi türü olmasına rağmen yarlıklardan, Kırım hanları tarafından iki veya üç yıllık ya da anlaşılan zamanın altı ay öncesinde istendiği de öğrenilmektedir. Vergi tahsilindeki bu düzensizlik, bazen Kırım Hanlığı'ndaki acil ekonomik gereksinimlerden, bazen de tahsil edilmeyen yılların tedarik edilmesinden kaynaklanmıştır.

2.3. Zamanı ve Yeri

Yarlıklarda yıllık vergi *hazîne*'yi tahsil etme vakti *almaşuv va'desi/almaşuv zamân/almaşır vakti* "teslim etme zamanı, değiş tokuş zamanı" olarak adlandırılmıştır:

*Ve **almaşuv va' desin** dağı küz aynıñ iptidâ kününde Valuka dâgen kirmanıñızğa kelsün dâp yazıp cibergendir. Siz de bolsañız uluğ pâdişâh ol va' dege **almaşuv yêrine** hazîneni hâzır ve nâzır kılğay edüñiz. "Ve teslimat vadesini de güz ayının ilk gününde Valuka adındaki kalenize gelsin diye yazıp göndermiştir. Siz ise ulu padişah, o zamana kadar teslimat yerine hazîneyi hazırlayınız." (VZ LXXIII/24-25).*

*Tağı hazîne boyarı Akalniçey kuluñızğa buyurğay êrdiñiz **almaşır yêrinde** almaşır begi kulumuz bile söz êtüp kün ilgerü **almaşır vaktin** bellü şart êtkeyler êdi. "Ve hazîne boyarı Akalniçey kulunuza emr ediniz, teslimat yerinde teslimattan sorumlu bey kulumuz ile sözleştikten sonra teslimat vaktini kararlaştırırsınlar." (VZ CCLXI/80-81).*

Rusya'dan *hazîne* hem nakdî hem aynî olarak genellikle güz ayları olan Eylül, Ekim, Kasım aylarında yılda bir defada ödenmiştir. Lehistan-Litvanya ise birincisi ilkbahar aylarında, ikincisi sonbahar aylarında olmak üzere iki taksitte ödemiştir. Kırım hanları Hristiyan hükümdarlarına gönderdikleri yarlıklarda her iki tarafın elçi heyetlerinin zorluk çekmemesi ve zarar görmemesi için verginin özellikle kış soğukları başlamadan gönderilmesinde ısrarcı olmuştur. Kırım Hanlığı'nda vergi teslimatı *almaşuv yeri/almaşır yeri* "teslimat yeri, değış tokuş yeri"nde gerçekleşmiştir:

*Ve **almaşuv va' desin** dağı **küz aynıñ iptidâ kününde** Valuka dâgen kirmanıñızğa kelsün dâp yazıp cibergendir. Siz de bolsañız uluğ pâdişâh ol va' dege **almaşuv yêrine** hazîneni hâzır ve nâzır kılğay edüñiz. "Ve teslimat vadesini de güz ayının ilk gününde Valuka adındaki kalenize gelsin diye yazıp göndermiştir. Siz ise ulu padişah, o zamana kadar teslimat yerine hazîneyi hazırlayınız." (VZ LXXIII/24-25).*

*Siz de bolsañız **her yıldan her yılğa** sözleşken va' de üzerine hazîneñüzni kün ilgeri **almaşuv yêrine** ciberürge buyurğay êrdiñiz. "Siz ise her yıldan her yıla vade sözleştikten sonra hazînenizin teslimat yerine gönderilmesini emrediniz." (VZ LXXV/21-22).*

*Tağı kün ilgerü uluğ hazîneñüzni **bu yaz ayları içinde açık yarıқта** **almaşır yêrine** buyurğay êrdiñiz "Ve bundan sonra ulu hazînenizin bu yaz ayları içinde, hava aydınlık iken teslimat yerine gelmesini emrediniz." (VZ CCLXI/78-79).*

Kırım Hanlığı'nın kuruluşunun ilk dönemlerinde Altın Orda'da olduğu gibi Kırım Hanı darugası ve büyük elçisiyle Kırım'a getirilen vergi, zamanla Hristiyan elçi

heyetlerince getirilmeye başlanmıştır. XVI. yüzyılın başlarında vergiyi getiren Hristiyan elçi heyetleri Kırım Hanlığı'nın sınırına yakın bozkır bölgelerinde saldırıya uğramaya başlamıştır. Bu saldırılar neticesinde hem elçilik heyetlerinde insan kayıpları yaşanmış hem de arabalarla Kırım'a getirilen vergi talan edilmiştir. Her iki taraf için büyük zarar getiren bu olaylardan sonra Hristiyan hükümdarlarının isteği üzerine vergi, iki devletin sınırında bulunan ve sadece vergi tesliminin değil, aynı zamanda elçi heyetlerinin resmî görüşmelerinin ve esir değişimlerinin de yapıldığı *almasıv yeri/almasıv yeri*'nde iki tarafın heyetlerinin buluşmalarıyla teslim edilmeye başlanmıştır. Bu şekilde Kırım Hanlığı'na arabalarla vergi getiren Hristiyan elçi heyetleri güvence altına alınmış ve verginin zarara uğramadan Kırım sarayına ulaştırılması sağlanmıştır.

İlk zamanlarda Rus elçilerini karşılama yeri, Oskol, Severnyı Donetsk ve Kolomak'a yakın Merla Nehri⁸ olmuştur (SİRİO 1884: 39, 52). Zamanla Rus elçilerini karşılama yeri değişmiş ve Livni; 1630'lu yıllardan sonra Valuyka Kalesi,⁹ 1671 yılında Buzuk; 1681 yılında Pereboloşna buluşma yeri olmuştur. Lehistan-Litvanya ile diplomatik iletişimde ise *almasıv yeri/almasıv yeri* olarak Kamanıçe¹⁰ kullanılmıştır:

*Ve almasıv için **Pereboloşa** ta'yın bolğandır kün ilgerüde hazinelerimizni ol yerde ketürüp bêtür-siz. "Ve teslimat için Pereboloşna tayin edilmiştir; bundan sonra hazinemizi o yere getirip teslim ediniz." (VZ CCLXV/34-35).*

*Hzine könderilürdi demiş-sen öyle eşe **Kamanıçe**ye ketürüp koyasın adam könderilüp **Kamanıçe**den alınur. "Hazine gönderildi demişsin, öyle ise Kamanıçe'ye getirip koyasın; adam gönderilip Kamanıçe'den alınur." (VZ VI/8-9).*

*Ve şart-nâme yazuvınça bu bir yılğa **almasıv** özge yerde bolmay **Buzuk**da bolsun*

⁸ Merla (< Rus. Мерла): Ukrayna'nın Harkov ve Poltav bölgelerinin batısında bulunan küçük bir nehirdir.

⁹ Valuyka (< Rus. Валу́йка), Rusya'nın Kırım Hanlığı'yla güney sınırında Oskol Nehri kıyısında bulunan kaledir. Ruslar bu kaleyi 1599 yılında Kırım Hanlığı atlı askerlerinin akınlarından korunmak için inşa etmiştir. Kale, XVII. yüzyılın sonlarından itibaren Rus birlikleri için Kırım Hanlığı ile savaşlarda en önemli kale olarak hizmet etmeye başlamıştır. Valuyka'da elçilik heyetlerinin konaklaması ve müzakerelerin yapılması için kullanılan bir değişim kasabası da kurulmuştur. (Çepuhin 2014: 198-199).

¹⁰ Kamanıçe: Eski Slav kaynaklarında Kamenets (< Rus. Каменец), Türkçe kaynaklarda ise Kamanıçe olarak adlandırılan bu şehir, Ukrayna'nın Podolya eyaletinin idari merkezidir. Şehrin bugünkü adlandırması Kamenets-Podol'sk (Rus. < Каменец-Подольск)'tur.

déyüp emr kıldılar. "Ve şartname yazısına göre, bu yıl teslimat başka yerde olmasın Buzuk'ta olsun, diye emrettiler." (VZ CCXXXII/16-17).

*Kardaşımız Leh kralının elçisi yok bolsa taķı zarar yokdur ve barışılık ve **almasıvlık işi** baba ve dededin bu küngeçe **Valukada** bola kelmişdir ve özge yerde bolmastur. "Kardeşimiz Leh kralının elçisi yoksa da zararı yoktur; barış ve teslimat işi baba ve dedelerden bu güne kadar Valuka'da olagelmıştır ve başka yerde olmaz." (VZ CCXIII/16-17).*

2.4. Usûlü

Rus ve Lehistan-Litvanya devletlerinin Kırım Hanlığı'na ödediği yıllık vergi teslimi bu devletlerin tâbiyetini gösteren çeşitli usûl ve merasimlerden oluşmuştur. Kırım Hanlığı'na tâbi olan devletin vergi ödemesinde bu merasim ve usûle katî bir şekilde uyma zorunluluğu vardı.

Hristiyan devletlerinin yıllık ödediği vergi Kırım Hanlığı'nın kuruluşunun ilk döneminden XVI. yüzyılın başına kadar darugalık sistemiyle toplanmıştır. Yarlıklardan anlaşıldığı kadarıyla bu sistem üzerine Kırım Hanlığı darugası büyük elçi ile birlikte vergi ödemekle yükümlü bölge yöneticisinin yanına giderek yıllık vergiyi tahsil ederdi. Bu dönemde uygulanan vergi ödeme usûl ve merasimiyle ilgili kaynak yetersizliği nedeniyle ayrıntılı bilgi bulunmasa da XVI. yüzyılda Hristiyan hükümdarlarının elçilik heyetleri aracılığıyla ödemeye başladıkları vergi usûlüyle ilgili yarlıklarda pek çok ayrıntı bulunmaktadır.

Şart-nâme adında barış antlaşması üzerine vergi teslimatı için kararlaştırılan *almasıv va'desi/almasıv zamânı/almasıv vaķtı*'nden bir müddet önce Kırım'dan Hristiyan devletine *uluğ çapķun* "baş ulak" gönderirlerdi. Kırım Hanlığı baş ulağı Hristiyan devletine ulaştıktan sonra Rus veya Lehistan-Litvanya sarayı tarafından görevlendirilen ulak ile hükümdarının *muħabbet-nâme haķtı* adındaki mektubuyla ve han ile veliahtlarına sunulacak *yeñgil bölek* adındaki sembolik hediyelerle geri dönerlerdi (VZ XVII/ 197-199). Kırım'a ulakların ulaşması üzerine Hristiyan ulağı, Bahçesaray'daki Kırım Hanlığı sarayında hanın *körinişine* "huzuruna" çıkıp *yeñgil böleği* sunduktan sonra Hristiyan hükümdarının mektubunu okurdu.¹¹ Bu mektupta gelecek hazinenin zamanı bildirilirdi. IV. Mehmed Girey Han'ın (1641-1644, 1654-1666) Rus Çarı I. Aleksey'e (1645-1676) yazdığı 1656 tarihli yarlıkta Moskova'dan

¹¹ XVII. yüzyıla ait yarlıklardan Hristiyan ulağının Kırım Hanlığı sarayına ulaşınca çoğunlukla burada rehine olarak bulunan Hristiyan büyük elçisi ve yazıcısı ile birlikte mektubu sunduğu görülmektedir. Ancak bu durum, o dönemde gelişen çeşitli siyasî olayların sonucu mu, yoksa vergi teslimatı merasiminin bir parçası mı, tarafımızdan henüz tespit edilememektedir.

gelecek verginin tahminî zamanı: *Sentabr aynıñ âhirinde ve yâhūd aktabr aynıñ iptidâ künleride uluğ hazînemiz Maskavdan çıkarıp almaşuv yerine varup hâzır tabılır. Aña köre almaşuvğa adamlarınız ta'yin edüp hazîneñüz aldırğay érdirğüz* "Eylül ayının sonunda veyahut ekim ayının ilk günlerinde ulu hazînemiz Moskova'dan çıkarılıp teslimat yerine ulaştırılıp hazır bulunur. Ona göre teslimat yerine adamlarınızı tayin edip hazînenizi aldırınız." (VZ CLXXII/8-9) şeklinde bildirilmişti. Bunun üzerine *almaşuv yeril/almaşır yerî*'ne Hristiyan elçi heyetini karşılamak ve vergiyi teslim almak için kalabalık Kırım heyeti görevlendirilirdi. Bu heyet içerisinde Kırım hanının hizmetindeki yol ağası, tüfenkçi ağaları, mirzalar, atalıklar ve kalabalık asker gurubu bulunurdu. Kırım'dan vergiyi teslim almak için heyetin göreve hazır olduğu haberi, yine bir Kırım ulağı vasıtasıyla Hristiyan devletinin sarayına bildirilirdi. Kırım ulağının Hristiyan devletinin sarayına bu haberi ulaştırması üzerine vergi, teslimat yerine gönderilirdi (VZ CLXXII/10-17).

Almaşuv/almaşır yerî'nde iki taraf karşılaştıktan sonra Kırım Hanlığı sarayına Kırım heyeti eşliğinde Hristiyan devletinin elçisi, sipahileri, yazıcısı, tercümanı, kuşçuları ve arabacıları gelirdi. Hristiyan elçi heyetinin diğer üyeleri ise sınırı geçmeden geri dönerdi. Hristiyan devleti hükümdarlarının Kırım'dan elçi heyetini karşılamaya giden hanının yakınları ve memurlarına, bu hizmetleri karşılığında, ödeme olarak *yarlıkaş bölek* ve yol masraflarını karşılayacak erzak vermesi gerekirdi (VZ LXXIII/44-48).

Kırım'a ulaşan Hristiyan elçi heyeti, Kırım hanı sarayında, devlet meclisi toplantısında hanın ve diğer devlet büyüklerinin huzuruna çıkardı. Hristiyan elçileri han sarayına girerken kapıda *dostluk ve kardeşlik muradıyla* tâbiyetin sembolü olarak kalpaklarını çıkarıp *baş urmaları* "eğilmeleri" gerekirdi (VZ CXXI/8-10). Ardından hana, önce *Tanrı nimeti olarak* ekmek, sonra sandıkla rakı ve ardından *şunkar* "şahin" veya *ğarçığa* "doğan" denen avcı kuşlardan sunulurdu. Bu avcı kuşlardan bulunmazsa veya bunlar yolculukta ölürse bunun yerine Hristiyan elçinin bir kuş için 1.000 altın vermesi gerekirdi (VZ CCLXI/63-71). Bu sembolik merasimden sonra han ve devlet meclisinin önünde *hazîne ve tiyiş defteri* adlı vergi defterindeki listeye göre asıl *hazîne* vergisi teslim edilir ve ardından Hristiyan hükümdarının mektubu okunurdu.

Hazîne vergisi teslim edildikten sonra han, Hristiyan devletlerin elçilerine birer süslü kaftan giydirip *saylap ri'âyet ve hürmet kıl*- (VZ LXXXVII/15-17) şeklinde ifade edildiği gibi saygıda bulunması gerekirdi. Vergi teslim etme merasimi tamamlandıktan sonra Kırım baş ulağı veya *çapkun elçisi* "ulak elçisi" hanın *muhabbet-nâme* mektubuyla Hristiyan devletinden gelen kuşçu, arabacılar ve yol ağalarıyla geri dönerdi. Hristiyan elçileri ve yazıcıları ise çoğu defa Kırım'da rehine

olarak kalırdı. Kırım baş ulağının Hristiyan devletine ulaşması üzerine Hristiyan hükümdarının ona *günlük ulûfeleri* "günlük ücret" vermesi ve saygı ve hürmette bulunması gerekirdi (VZ XXI/176-178).

Hristiyan devletlerinin Kırım Hanlığı'na ödediği verginin anlaşılabilir miktardan eksik çıkması hâlinde Hristiyan elçileri bu eksik meblağı üzerilerine borç olarak *kabāla* adında borç senetleri imzalamıştır (VZ CXVIII/55-56). İslam hukukuna göre bir borç ve vergi senedi olan *kabāla* < A. *kabāla* "kefil olmak" (Kallek 2001: 10), Altın Orda döneminde diplomatik iletişimin sonucu olarak Rus devleti hukukuna girmiş ve Rusya'da XIV-XVII. yüzyıllar arasında borç senedi olarak kullanılmıştır (Yefron 1894: 775). Kırım Hanlığı'nda *kabāla* senedi Hristiyan elçilerine han sarayında yetkili birinin kefilıyla verilmiştir. Ödemenin sağlanması için Hristiyan elçiler rehin alınmış ve ulak, Kırım Hanlığı'ndan eksik gelen eşyaların yazıldığı mühürlü listesiyle Moskova'ya gönderilmiştir. Hristiyan devletine gönderilen ulağın Kırım hanının belirlediği sürede dönmesi gerekirdi. Borç, ödeme yapan tarafa ait bir sonraki yılın defterine eklenirdi (Laşkov 1891: 91-94; VZ XLVIII/23).

3. Kırım Hanlığı'nın Rus ve Lehistan-Litvanya Devletlerinden Tahsil Ettiği Yıllık Verginin Terminolojisi

Kırım Hanlığı'nın Rus ve Lehistan-Litvanya devletlerinden zorunlu tahsil ettiği yıllık vergi, İslam hukukuna göre *cizye* olsa da yarlık metinlerinden bu yıllık vergiyi ifade etmek için *cizye* teriminin kullanılmadığı görülmektedir. Kırım Hanlığı'nda bu vergiyi ifade etmek için kendine has bir terminoloji kullanıldığı tespit edilmektedir. Yarlıklarda Hristiyan devletlerinin Kırım Hanlığı'na gönderdikleri yıllık vergi için genel terim olarak *hazîne* kullanılmıştır. Ancak bu vergi için genel *hazîne* teriminin dışında çoğunlukla vergi alıcılarına göre *uluğ hazîne*, *bölek*, *çoltka*, *tiyiş* temel terimlerinin de kullanıldığı tespit edilmektedir. Yarlıklardan *hazîne* vergisini ifade etmek için kullanılan bu temel terimler dışında vergi sunma merasimiyle ilgili olarak *yeñgil bölek*, *bölek selāmı* gibi terimlerin kullanıldığı da görülmektedir.

Kırım Hanlığı'nda *cizye* karşılığında kullanılan yıllık *hazîne* vergisini alıcılarına göre iki gruba ayırmak mümkündür: (1) Alıcısı han ve veliahtları *kalga*¹² ve nureddin¹³ olan *uluğ hazîne*, *çoltka* ve *bölek*; (2) Alıcısı hanın yakınları ve hizmetinde

¹² *Kalga*: Kırım hanının birinci veliahtı. Polonyalı Türkolog A. Zajączkowski'ye göre bu sözcük Türkçe *kal-gay* "kalsın, vâris olsun"dan gelmiş ve Kırım Hanlığı dışında XIII-XIX. yüzyılları arasında Türkistan, Kazakistan ve İdil nehri civarlarında yaşayan Türk boylarında da fonetik farklılıklarla "veliaht" anlamında kullanılmıştır (Sultanov 2006: 49).

¹³ *Nureddin*: Kırım hanının ikinci veliahtı.

bulunan çeşitli memurlar olan *tiiyış*.

Rus kaynaklarında Kırım Hanlığı'na yıllık ödenen vergi için *kazna* (казна), *pominki* (поминки), *dan'* (дань); Leh-Litvanya kaynaklarında ise *upominki* (упоминки) gibi temel terimler yanında *bol'shiye pominki* (большие поминки), *devyatnyye pominki* (девятные поминки), *darı* (дары), *podarki* (подарки), *lehkiye pominki* (лёжкие поминки), *zdrovovahnıye pominki* (здоровальные поминки), *zaprosı* (запросы), *zayavki* (заявки), *jalovaniye* (жалование) gibi yardımcı terimler de kullanılmıştır.¹⁴

3.1. Alıcısı *Han* ve Velihtları *Kalga* ve *Nureddin* Olanlar

3.1.1. Hazine, Uluğ Hazine

Kırım Hanlığı'na ait diplomatik yazışma belgelerinde çoğunlukla ilk sıralarda zikredilen en önemli vergi terimi *uluğ hazîne*'dir. *Uluğ hazîne* [< OT. *uluğ* "büyük, yüce" (EDPT 1972: 136b) + Ar. *hazîne* "devlete ait nakit, kıymetli eşya ve bunlarla ilgili evrakın saklandığı yer" (Orhonlu 1998: 130)], yıllık tâbi devletlerinden han ve veliahtları adına gönderilen ve bir kısmı hanlık devlet bütçesine aktarılan nakit para ve çoğunlukla büyük miktarda kumaş, hayvan postları ve balık dışından oluşan bir çeşit vergidir. Yarlıklarda bu terimin sadece *hazîne* olarak kullanımlarına da rastlanmaktadır. Bu durumda *hazîne*'nin genel anlamda Kırım Hanlığı'nın Hristiyan tâbilerden aldığı nakdî ve aynı gelirlerin bütününe ifade ettiği görülmektedir. Yarlık metinlerindeki bu kullanıma paralel olarak Rus kaynaklarında genel anlamda yıllık vergiyi ifade etmek için *kazna* "hazine", *pominki* "haraç"; *uluğ hazîne* için ise *bol'shaya kazna*, *bo'lskiye pominki* "büyük vergi" terimleri kullanılmıştır.¹⁵

Bir vergi terimi olarak *hazîne*, Osmanlı vergi sistemi terminolojisinde de mevcuttu. Osmanlı Devleti'nde bu terim vilâyetlerden toplanan vergiler için kullanılmıştır (Orhonlu 1998: 130-131).

3.1.2. Bölek (Tokuzlama), Yeñil Bölek, Bölek Selamı

Yarlıklarda *uluğ hazîne* vergisinden sonra ikinci derecede önemli terim olarak *bölek* gelmektedir. OT. *bëlek* "hediye" (EDPT 338b; TMEN II 1963: 413/833, OTWF-I, 230). Kâşgarlı Mahmud'un eserinde *belek*, *bilek* "yolcunun akrabalarına getirdiği veya bir

¹⁴ Bunlar için bkz. Dovnar-Zapolskiy (1898); MKL (1845); AİZR (1846); Laşkov (1891); SİRİO (1895); SİRİO (1884); PSRL (1982); PSRL (1959); Faizov (1994: 49-55); Horoşkeviç (2001).

¹⁵ Bunun için bkz. Bantış-Kamenetskiy (1893: 51, 57, 158); SİRİO (1884: 3, 15).

yerden bir yere gönderilen hediye" (DLT 2015: 166, 552) olarak anlamlandırılmıştır. Sözcüğün en eski biçimi *bëlek* yaklaşık XIII. yüzyılda ilk hecedeki ünlünün yuvarlaklaşmasıyla *bölek* şeklinde kullanılmaya başlanmıştır. Bu sözcüğü G. Ramsted, G. D. Sanceyev, M. Räsänen, N. N. Poppe gibi bilim adamları Moğolcadan alıntı olarak görmüştür (< Moğ. *beleg* "hediye") (Sevortyan 1978: 112-133). Clauson, sözcüğü Türkçe *bële-* 'to swadell (a child)' (EDPT 332b) fiilinden -g eki ile fiilden isim olarak düşünmüştür. Sözcük Erdal'ın da belirttiği gibi Türkçeden Moğolcaya geçmiş bir sözcüktür ve -k ile yapılmış fiilden isimlerdendir (OTWF-I, 230). Kırım Hanlığı döneminde daha çok vergi sistemi terminolojisinde kullanılan bu sözcük, günümüz Kırım Tatar Türkçesinde tespit edilmese de pek çok çağdaş Türk lehçesinde fonetik farklılarla "hediye, armağan, düğün hediyesi, ödül, mükâfat" anlamlarında kullanılmaktadır.

Yarlıklarda *bölek*, daha çok *bölek hazînesi* birkaç yerde Farsça tamlama kuralına uygun olarak *hazîne-i bölek* ve daha az rastlanılan şekliyle *uluğ bölek* olarak geçmektedir. *Bölek*, Kırım Hanlığı'nda yıllık olarak gönderilen *uluğ hazîne* ile birlikte han ve veliahtlarının bütçesine aktarılan ve çoğunlukla değerli eşyalardan oluşan bir çeşit vergidir. Gönderen tarafın siyasî bağımlılığını sembolize eden *uluğ böleğin* verilmesi, Hristiyan devletlerin Kırım Hanlığı'yla barışıl zamanlarda gerçekleşmiş ve dostluğu, kardeşliği, saygıyı ifade etmiştir. *Bölek*, han adına gönderilse de bu verginin bir kısmının alıcısının hanın veliahtları olduğu da görülmektedir. Antlaşmalar, veliahtların da onayını gerektirdiğinden Rus ve Lehistan-Litvanya devletleri onlara *hazîne* ve *bölek* göndermeye özen göstermiştir (İnalçık 2017: 39). Kırım Hanlığı'na Hristiyan devletlerinden gönderilen *bölek*'in alıcısı Osmanlı padişahı da olmuştur. Murad Girey Han zamanında (1678-1683) Ruslardan Osmanlı padişahı adına *yirmi bin somluk sammur bölek* gönderilmesi istenmiştir (VZ CCLIV/3-4). Kırım Hanlığı'ndaki böleğin Osmanlı Devleti'ndeki karşılığı *pîşkes*'tir (Turan 2002: 60).

Rus kaynaklarında XV-XVI. yüzyılın ilk çeyreğine kadar *bölek*'i ifade etmek için *devyatnyye pominki* "dokuzlama vergisi" teriminin kullanıldığı görülmektedir. 1500 yılında Rus knezi İvan Vasilyeviç, Mengli Girey Han'a *devyatnyye pominki* göndermiş (SİRİO 1884: 311), 1516 yılında Mehmet Girey Han (1515-1523) elçiler vasıtasıyla oğlu Alp Girey için önce *tri devyati pominkov* (три девяти поминков) "üç hediyein dokuzar parçayla tertip edilmesi" sonra *dve devyati pominkov* (две девяти поминков) "iki hediyein dokuzar parçayla tertip edilmesi" ni istemiştir (SİRİO 1895: 273-274). Aynı tarihte kalga Ahmet Girey Sultan Rus knezi Vasiliy İvanoviç'ten *devyat pominkov* (девять поминков) "dokuz hediye" istemiştir (SİRİO 1895: 305).

Lehistan-Litvanya'ya ait tespit ettiğimiz en eski tarihli kayıt ise XVI. yüzyılın başına (1503-1508) ait Litvanya hazine defteridir. Bu hazine defterinde *bölek* için

devyat' devyatey (девять девяти) “dokuz hediyein dokuzar parçayla tertip edilmesi, dokuzlama vergisi”, *sem' devyatey* (семь девяти) “yedi hediyein dokuzar parçayla tertip edilmesi”, *tri devyati* (три девяти) “üç hediyein dokuzar parçayla tertip edilmesi” gibi terimlerin geçtiği görülmektedir.¹⁶ Bu terimlerden *devyat' devyatey* sadece hana sunulmuş hediyeler için kullanılmış ve en değerli ve kıymetli hediye sayılmıştır. Hanın bu hediyein yanında *sem' devyatey* ve *tri devyati* de aldığına rastlanmaktadır (Dovnar-Zapol'skiy 1898: 17). *sem' devyatey* ve *tri devyati* hediyelerini han dışında Kırım Hanlığı'nın velihafları, hanın büyük oğulları almıştır. Litvanya hazine defterinden dokuz sayı ile tertiplenen hediyeler yanında, sadece dokuz parçadan oluşanlarını hanın erkek kardeşleri, oğulları ve tarhanlık alan kişilerin de aldığı görülmektedir (Seyid Muhammed Riza 2019: 65).

Erken dönem Rus ve Leh-Litvanya kaynaklarında *böleğin* dokuz hediye ile tertip edildiğine dair ifadelerle, Kırım Hanlığı'na ait belgelerde ise 1640 tarihli Bahadır Girey Han'ın ve aynı yıl nureddin Kırım Girey'in yarlıklarında *tokuzlama hedâyâ* “dokuzlama hediye” (VZ LIII/61; VZ LIV/62) olarak rastlanmaktadır. Bu ifadelerden Rusça ve Lehçedeki terimlerin Kırım Hanlığı vergi terimlerinden bir çeviri unsuru olduğu açıktır.

Kırım Hanlığı'nda *bölek*, *tokuzlama* ya da *tokuzlama hedâyâ*, eski Türk ve Altın Orda devlet hiyerarşisindeki sembolik hediyeleşme merasiminde büyük öneme sahip olan geleneğiyle alakalıdır. *tokuzlama* < OT. *tokuz* “dokuz” (EDPT 474b *tokku:z*) +*lA-mA* şeklinde türemiştir. Türkçe *tokuz*'un da “dokuz” sayısı anlamı yanında “dokuz parçadan oluşan hediye” için de kullanıldığı Türkçe kaynaklarda tespit edilebilmektedir. Sözcük “dokuz parçadan oluşan hediye” anlamı ile Yeni Farsçada da bir Türkçe unsur olarak vardır (hem Farsça hem de Türkçe kaynaklardaki tanıklar ve kritiği için bkz. TMEN 1965: 624-629/976). Türk dili sahasında yazılan eserlerden hükümdarların hediyeleşme merasiminde dokuzlu hediyelerin tertiplenmesine Oğuz Kağan Destanı'nda (Togan 1972: 27, 29; Açıkgöz 2014: 224) ve Dede Korkut Boylarında (Ergin 2009: 291, 206) rastlanılmıştır. Altın Orda sarayında hükümdara saygı alâmeti olarak baş ile, yere dokuz defa dokunulması ve dokuz parçadan oluşan hediyelerin sunulması önemli bir gelenektir. Hükümdarlığı ve yüceliği sembolize eden bu dokuzlama hediyeler, hanların tahtlarına çıkışlarında yönetici beylerin onun hükümdarlığını kabul ettiklerinin işareti olarak verilir. Dokuzlama hediyeler aynı zamanda Altın Orda hanına tâbi devletlerin hükümdarları tarafından boyun eğmenin ve tâbilığın alameti olarak gönderilirdi (Hammer 2013: 23, 177). Altın Orda'dan başka Timürlü, Babürlü,

¹⁶ *Tokuzlama* Leh dilinde *dziewięć* “dokuz”dur (Kołodziejczyk 2011: 738. N. 15).

Akkoyunlu ve Osmanlı hanedanlarında da dokuzlama geleneğine riayet edilmişti (Açıkgöz 2014: 225-229).

Kırım Hanlığı'nda *tokuzlama* ya da *tokuzlama hedâyâ*¹⁷ hükümdara ait birimler ve tebaa tarafından hükümdarlarının hâkimiyetini kabul etme, ona teslimiyetin ve sadakatin sembolü olarak dokuz hediye'nin dokuzar parçayla tertip edilmesidir (Hammer 2013: 23, 177). En değerli sayılan bu hediyeye sadece han layıktı. Ancak dokuz ve dokuzun katlarından oluşan hediyeler, han ailesinin en önemli kişilerinden olan hanın annesine, veliaht vazifesinde bulunan oğullarına veya erkek kardeşlerine verilmiştir.

Kırım hanları sarayında *tokuzlama* geleneği, devletin önemli hediyeleşme merasiminden başka han kızlarının çeyiz hazırlama merasiminde de görülmektedir. Han kızlarının çeyizleri, içinde dokuz kere dokuz bulunan eşyalardan düzenlenirdi (Hammer 2013: 177). Kırım hanları sarayındaki bu gelenek bugüne kadar güney bölgesi Kırım Tatar Türklerinin düğün geleneklerinde muhafaza edilmiştir. Eskiden beri Kırım'da gelinlerin *ağır nişan* "nişan" merasiminde damadın düğünde giyeceği gömlek, çorap, ceket, şalvar ve düğünün çeşitli aşamalarında damadın üzerine bağlanan tülbentleri içeren (Ablyalimov 2008: 25) *dokuzlama/dokuzluk/dokuz* adında bohça hazırlaması gerekirdi.

Dokuz'un 'hediye' anlamındaki kullanımı Kazak, Kırgız, Kara Kalpak gibi Kıpçak grubu Türk boylarında düğün merasiminin çeşitli aşamalarında, güreş, at yarışları ve oyunlar gibi önemli geleneksel etkinliklerde kullanılır (Kincses-Nagy 2020: 222). Kazaklar dokuz baş hayvan olarak verilen hediyeye *toğuz*; Kara Kalpaklar *toğuz*; Kırgızlar *toğuz* adını verirler. Bu anlamın yanında *toğuz* Kırgızlarda "bir çeşit başlık parası olan dokuz baş hayvanla verilen armağan" anlamında da kullanılmaktadır (Eren 1999: 117).

Kırım Hanlığı'nın Rusya ve Lehistan-Litvanya ile diplomatik iletişiminin ilk döneminde en önemli vergi terimi olan *tokuzlama*, XV. yüzyılın sonuna doğru anlamını yitirerek artık dokuz değil, herhangi bir başka sayıda eşyalardan oluşmuş ve farklı terimlerle kullanılmıştır. Kırım vergilenme ve diplomatik geleneğindeki bu verginin sayısal değişime uğramasının sebebi, özellikle Rusların tâbiliğın simgesi olan bu dokuzlu vergilerden kurtulmak istemeleridir. Bu nedenle Ruslar devletler arası alanda prestijlerini yükseltmek için diplomatik dillerine yeni terimleri sokmaya çalışmışlardır. Buna bağlı olarak Rus diplomatik belgelerinde bu vergiyi adlandırmak için eski *devyatnyje pominki* yerine *podarki* "hediyeler" kullanılmaya başlanmıştır. Moskova sarayı bu yeni terimi XV. yüzyılın sonundan itibaren Kırım hanı ve ailesine

¹⁷ Geniş bilgi için bkz. Kincses-Nagy (2020: 221-222).

ödediği vergi kısmı için kullanmıştır. Bu şekilde Rus hükümdarları Kırım Hanlığı'na tâbi olma fikrini diplomatik diyalogdan yavaş yavaş çıkarmaya çalışmışlardır. Bunun neticesinde Kırım Hanlığı'nda vergi sisteminde gelenek dışı protokole geçilmiş ve eskiden Rusların Kırım Hanlığı'na tâbiyetini sembolize eden *dokuzlama ödemeler* yerine Kırım hanı ve ailesine çeşitli hizmetleri karşılığında verildiğinin göstergesi olarak çeşitli hediyeler gönderilmiştir (Faizov 1994: 53). Rus diplomatik dilindeki bu değişmelerin Kırım Hanlığı vergi terminolojisine de yansıdığı görülmektedir. XVI-XVII. yüzyıllarda yarlıklarda eski vergi terimlerinin yanında veya onun yerine *hedâyâ* teriminin kullanılmaya başlandığı görülmektedir (VZ LIV/48; VZ LXVI/11; VZ LXVIII/27).

Yarlıklarda bölgeğin bir alt çeşidi olarak vergilenme merasiminde sembolik hediyeleşmeler için *yeñgil bölek* (OT. *yeñil* "hafif", EDPT 1972 950b) ve *bölek selâmu* gibi terimlerin kullanımlarına da rastlanmaktadır. Kırım Hanlığı vergi terminolojisindeki *yeñgil böleğin*, Rusça kaynaklarda *lohkiye pominki* "hafif vergi" (SİRİO 1884: 8), Lehçe kaynaklarda ise sadece *darı* "hediyeler" (Dovnar-Zapol'skiy 1898: 17) şeklinde geçtiği tespit edilmektedir. Rusçadaki *lohkiye pominki* "hafif vergi", Türkçe *yeñgil bölek*'in çevirisidir. *Yeñgil bölek* Kırım Hanlığı ile Rus ve Lehistan-Litvanya arasında diplomatik iletişimde bulunan, her iki tarafın hükümdarlarının ve diğer saray mensuplarının ulakları (bazen elçiler) vasıtasıyla sundukları mütevazı hediyelerdir. Kırım Hanlığı'nın diplomasi geleneğinde tâbi Hristiyan devletlerin elçilerinden *uluğ bölek*, ulaklarından ise *uluğ bölek*'ten daha az değerinde *yeñgil bölek*'in sunulması beklenirdi.

Diplomatik yazışmalardan, Kırım hanının Rusya veya Lehistan-Litvanya'ya ulak (bazen elçi) ile yarlık gönderirken, krala veya kneze (çara) sembolik hediyeler gönderdiği görülmektedir. Bu hediyelerden en değerlisi han tarafından Hristiyan hükümdarına gönderilen eğri lenmiş ve koşum takımıyla donatılmış at ve cariyelerdi. 1505 yılında Kırım Hanlığı büyük elçisi, Mengli Girey Han'dan Lehistan-Litvanya kralına bir at, Osmanlı altın kaplamalı çelik şerit, Osmanlı oku, altın yıldızlı ipek kırbaç teslim etmişti (Dovnar-Zapol'skiy 1898: 156). Ancak Kırım hanlarının Hristiyan hükümdarlarına başka eşyalar da gönderdikleri görülmektedir. 1498 yılında Mengli Girey Han *yeñgil bölek* olarak İvan Vasilyeviç'e Sultan Beyazıt'tan aldığı yüzüğü hediye etmiştir (SİRİO 1884: 262). 1631 yılında ise Canibek Girey Han, Rus çarı Mihayıl Fedoroviç'e bir *ay balta*¹⁸ ve bir *sadak*¹⁹ göndermiştir (VZ XVIII/131). Bu

¹⁸ *Balta*: Hilal şeklinde bir bıçağı ve uzun, ahşap saplı olan bir Orta Asya savaş aletidir. Konar-göçer askerin vazgeçilmez savaş aleti olan ay baltanın aynı zamanda halk kültüründe refah ve mutluluk getirdiğine inanılmıştır.

sembolik hediyeler karşılığında Hristiyan hükümdarları han, kalgay ve nureddine miktarı ve değeri daha çok olan hediyelerle karşılık vermiştir.

Lehistan-Litvanya ile diplomatik diyalogunda Kırım ulak veya elçilerinin de kendi adına veya Kırım sarayı çeşitli mensupları tarafından gönderildikleri kişiler adına sembolik hediyeler verdikleri görülmektedir. Bu hediyeler arasında ok, kalkan, kamçı, şerit, kemer gibi eşyalar bulunmuştur (Dovnar-Zapol'skiy 1898: 52-55). Aynı şekilde Leh ve Rus hükümdarlarının mektuplarını getiren Hristiyan ulakları veya elçileri mektupları sunmadan önce, han ve veliahtlarına *yeñgil bölek* sunmuştur. Rus ve Leh tarafı özellikle yapılmasını istediği şeyler için hediyelerin kıymetli olmasına dikkat etmiştir.

*Yeñgil böleğ*e fonksiyon itibariyle yakın olan vergi terimi *bölek selâmi*'dir. Rus kaynaklarında *zdoroval'nyye pominki* "selâmlama hediyeleri" olarak geçen bu sembolik hediyeleri, Kırım hanının huzuruna çıkan yabancı elçiler, yıllık verilen *hazîne* vergisinin sunumundan önce knez (çar) veya kral adına han ve veliahtlarına vermiştir. Ayrıca *bölek selâmi*, Kırım hanının tahta çıkışında da onu selamlamak ve dostluk ilişkileri içinde bulunulmak isteğinin işareti olarak tâbi Hristiyan hükümdarı adına gönderilirdi. 1515-1516 yılında Mengli Girey Han'ın ölümü üzerine Kırım Hanlığı tahtına oğlu Mehmed Girey Han geçince Rus elçisi İ. G. Mamonov, Rus knezi Vasiliy İvanoviç adına hanı selamlamak için *hazîne* vergisinden önce "*Sen, kardeşimiz babanın yurdunda kardeşlerinle, çocuklarıyla ve bütün adamlarıyla sağlıklı ve sağlam olmanı Tanrı sağlasın.*" şeklinde temennide bulunduktan sonra hana, doğan ailesinden yırtıcı kuş, siyah samur kürk ve gümüş tabaklar sunmuştur.²⁰ Yarıllıklarda bölek selâmlarının Hristiyan hükümdarları tarafından Kırım hanlarına "*Tahtımız kutlu olsun!*" temennisiyle de gönderildiği görülmektedir (VZ XXXIV/30).

Kırım Hanlığı'nda vergilenme merasiminde kullanılan *yeñgil bölek* ve *bölek selâmi* terimlerinin, Altın Orda hanlarının Lehistan-Litvanya ve Osmanlı devleti hükümdarlarıyla yaptıkları diplomatik iletişimde de kullanıldıkları görülmektedir. Bu belgelerde *selâm bölekleri yetiş-*, *bölek selâm alış-*, *bölek selâmları yetiş-*, *ağır selâm ve yiñgil bölek yitgüre* şeklindeki ifadelerle dostluk ilişkilerinin neticesi olarak karşılıklı elçiliklerde, elçiler mektuplarla birlikte kendi hükümdarlarından selâm getirerek *bölek* hediyeleri sunmuştur (AİZR 1846: 6; Özyetgin 1996: 108-110).

¹⁹ *Sadak*: Ok takımı

²⁰ 1 Kasım - 26 Ocak 1516. İvan Grigoryeviç Mamonov'un Rus knezi Vasiliy İvanoviç'ten Mengli Girey Han'a elçiliği, Belge no. 12 (SİRİO 1895: 193).

3.1.3. Koltka

Hazîne ve *bölek* dışında Kırım hanı ve veliahtları adına gelen ve Kırım Hanlığı devlet hazinesine aktarılan bir başka vergi de **koltka**'dır. Kırım Hanlığı'na ait belgelerde *koltka*, *koltğa*, *koltkay*, *kolğa*, *kolka*, *kolıka* olarak az çok farklı biçimleriyle geçen bu vergi terimi OT.'de yaygın kullanılan *kol-* "istemek" (Akar 2010: 17; EDPT 1972: 616b) fiil kökünden *kol-t-ğa*, *kol-ğa* şeklinde türemiş bir isimdir. A. Caferoğlu'na göre Hazar Kağanlığı döneminde ticaretin yaygınlaşmasıyla birlikte kullanılmaya başlayan *koltka* (1934: 40), XI. yüzyıla ait Türkçe yazılmış Musevi dinî kitaplarında "hediye, takaddüme" anlamında kullanılmıştır (Taymas 2012: 203). XIII. yüzyıl Mısır-Suriye sahası Kıpçak Türkçesinde de geçtiği görülen (Samoyloviç 1939: 55) bu terim bugün Kıpçak grubu Türk lehçelerinden Kırgızcada *kolko kul-*, *kolko sal-*, *kolko et-* "hediye" ya da bir hizmetin karşılığında bir şeyler istemek, cevaben hediye vermeye söz vermek, hediye karşılığında hediye vermek" anlamlarında kullanılmaktadır (Yudahin 1965: 397).

Bir vergi terimi olarak **koltka**, ilk Kırım hanları Hacı Girey Han ve Mengli Girey Han'ın tarhanlık yarlıklarında tanıklanmıştır (Özyetgin 2004: 135). Bu yarlıklarda *koltka*, *koluş* ile bir çift söz oluşturarak *koluş koltka* olarak geçmiştir. *Koluş koltka*'nın birinci kısmı **kol-uş**, **koltka** ile aynı kökten türemiş bir yapıdır ve tek başına en erken Uygur sivil belgelerinde, *vergi ödemesiyle ilgili kayıt*'ta (Özyetgin 2004: 134) da tanıklanmıştır. A. Caferoğlu *koluş*'u "hayvanla ödeme yapılan bir çeşit vergi" (Caferoğlu 1934: 40) şeklinde açıklarken M. Özyetgin Uygur sahasında bu verginin çok yaygın olmadığını ve muhtemelen başka bir terimle karşılandığını belirtmiştir (Özyetgin 2004: 135).

İlk Kırım hanlarının yarlıklarında *koluş koltka* teriminin geçmesi bu terimin Kırım Hanlığı'nın kuruluşunun ilk döneminden beri bu devletin vergi sisteminde kendi tebaasında tahsil ettiği vergiler arasında mevcut olduğunu göstermektedir (Kurat 1940: 74). A. Battal bu terimi "hediye, takdime" şeklinde (Kurat 1940: 74), M. Özyetgin ise devlet elçilerinin ve memurlarının giderlerini karşılamak üzere toplanılan bir çeşit vergi olarak açıklamıştır (2009: 455). F. A. Asadullin ise bu verginin Altın Orda hanlarının isteği üzerine olağanüstü durumlarda Rus knezlerinden toplandığını belirtmiştir (2013: 28).

Kırım Hanlığı'nın vergi sisteminde *koluş koltka* teriminin yanı sıra Hristiyan tâbilerden tahsil ettiği vergiler arasında *koltka* da kullanılmıştır. Altın Orda'da da kullanılan bu terim İ. Kemaloğlu'nun düşüncesine göre "hanın ve adamlarının gezileri esnasında geçtikleri topraklarda kendilerine takdir edilen hediye" anlamına gelmiştir (Ötemiş Hacı 2014: 35). Bu terimin Kırım Hanlığı'ndaki kullanımıyla ilgili

yorum ilk defa A. N. Kurat tarafından yapılmış ve "hediye, mutad vergiye zam olarak gönderilen bir takdime" (1940: 74) olarak açıklanmıştır. Eski Rus tarihi uzmanı A. L. Horoşkeviç ise Rus kaynaklarında *zaprosi*, Leh-Litvanya kaynaklarında *zayaovki* karşılığı olarak kullanılan bu verginin "istek üzerine gönderilen eşyalar" anlamına geldiğini ve yıllık gönderilen verginin dışında hanların özel istekleri üzerine gönderildiğini ileri sürmüştür.²¹ Altın Orda döneminden beri kullanılan bu özel istekler, Kırım Hanlığı'nda XVI. yüzyılda yıllık gönderilen vergiye dâhil edilmiştir. 1519 yılına kadar Kırım hanı kendisi, veliahtları veya ailesi için savaş *esbabları* (zırh, miğfer, kılıç), kıymetli hayvanların kürkünden dikilmiş giysiler, avcı kuşları, balık dişi, atlar, boranlar (savaşta çalınan müzik aleti), kumaşlar, altın tabaklar gibi eşyalar istemiştir (Horoşkeviç 2001: 259-267).

Kırım Hanlığı'nın ilk dönemlerinden beri kullanılan ve dönüşüm geçirerek değişen bu vergi türünün XVI. yüzyılın sonunda Kırım hanının birinci veliahtı kalgay adına, XVII. yüzyıl ortalarında ise han, kalgay ve nureddinin adına gönderildiği görülmektedir. Hristiyan tebasından alınan *koltka* vergisi bazen nakit paradan bazen büyük miktarda değerli hayvan kürkü ve kumaştan oluşmuştur. XVII. yüzyıla ait yarlıklarda sıkça geçen *koltga nukraı* kullanımlarından *koltka*'nın "gümüş para" ile ödendiği de görülmektedir (VZ XIII/29). Kırım Hanlığı'nda *koltka* ordu masrafları, hisarların inşaatı gibi harcamalar için kullanılmıştır. 1629 ve 1630 yıllarında Canibek Girey Han'ın ve oğlu Mübarek Girey'in Or hisarının yeniden inşası için Rus çarından *on bin şom nukraı akça koltka* haraç istediği bilinmektedir (VZ XII/64).

3.2. Alıcısı Hanın Yakınları ve Hizmetinde Bulunan Çeşitli Memurlar Olan *Tiyiş*²²

Kırım Hanlığı merkezî yönetimi, Hristiyan tâbilerden elde ettiği ve devlet ekonomisini ciddi bir şekilde güçlendirdiği bu gelirlerin bir kısmını, devlete hizmetlerinin karşılığında beyler ve çeşitli saray memurlarıyla paylaşmıştır. Bu verginin adı *tiyiş* olmuştur. Bugüne kadar *tiyiş* sözcüğünün etimolojisi üzerine çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. M. Kazımbek *tiyiş*'in *bin*'den türeme olduğunu açıklamıştır (1832: 20). Bu sözcüğün anlamını V. Smirnov *teg* "değmek"ten *değiş*, *değişme* (2005: 322), P. Golden *tış* "dış, dışarı"tan *tışka çıkaruv* "dışarıya çıkarma" (1991: 96-97) şeklinde verirken Rus arkeolog ve doğu bilimcisi N. Veselovskiy (1915:

²¹ Her iki terimin de Türkçe *koltka* ve *koluş koltka*'nın çevirileri olduğunu söyleyebiliriz.

²² *Tiyiş* konusu Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü tarafından 28-30 Aralık 2015 tarihleri arasında düzenlenen *Çağdaş Türklük Araştırmaları Sempozyumu 2015*'te Elvina Er tarafından "Kırım Hanlığı'nda Vergi Terimlerinden *Tiyiş* Üzerine" başlığı ile sunulan bildiriden geliştirilmiştir.

330) ve S. Acar (2018: 43) *tiş* "diş"ten *balık dişi*, *mors dişi* olarak açıklamıştır.

S. Acar, Velyaminov-Zernov'un (1864) çalışmasından faydalanarak Kırım Hanlığı'na ait diplomatik belgelerde 7 belgede 9 defa (esasen 14 defa²³) *balık tiyişi*'nin geçtiğini belirtmiş ve buna dayanarak, Kırım Hanlığı'nda bir vergi terimi olan *tiyiş*'in *balık tişi* şeklinde de geçen "mors dişi"nden adını aldığını ileri sürmüştür.²⁴ Ancak *balık tişi* ibaresindeki bu sözcüğün Velyaminov-Zernov neşrindeki yazımlarına bakıldığında, sadece bir yerde (muhtemelen yanlışlıkla) تيش, 9 yerde تيش, 4 yerde ise تيش şeklinde yazımı mevcuttur. Ayrıca sözü geçen eserde bu sözcük, istisnasız olarak, Kırım Hanlığı'na gelen verginin içindeki bir ürün olan "mors dişi" anlamında kullanılmıştır. Bunun dışında Velyaminov-Zernov'un eserinde *tiyiş*'in "bir vergi türü" anlamında bine yakın kullanımı mevcuttur. Bu durum *tiyiş*'in gerçek anlamını belirlemektedir.

Bizim fikrimize göre yarlıklarda تيش *tiyiş*²⁵ ve تيش *ti:*²⁶ şeklinde iki yazımı mevcut olan bu vergi terimi, Kıpçak grubu Türk lehçeleri için karakteristik -g- > -y- değişmesiyle veya bu ses değişmesindeki -y-'nin düşerek yerine ikincil uzunluk oluşturmasıyla *teg-iş* < OT. *teg-* "ulaşmak, değmek, payına düşmek, kismet olmak; saldırmak, taarruz etmek; bedeli olmak; mahmuzlamak, dürtmek" kökünden -oş fiilden isim yapma eki ile türetilmiştir (DTS 1969: 546-547) ve teşkili *koluş* ile bir ve aynıdır (bkz. yukarı). G. Clauson etimolojik sözlüğünde, Çağatay döneminde *tegiş* sözcüğünün "görüşme, çarpışma, iki ordunun savaşması için karşılaşması, bedel, değer" anlamlarında kullanıldığı bilgisini vermiştir (1972: 487b). Radlov'un *Opit Slovorıya Tyurkskih Nareçiy*'de Çağatay Türkçesinde *teg-* "değmek, dokunmak, ulaşmak; saldırmak"tan *tegiş* (تیکیش) *tegiş* > *tiş* "ulaşma; yeteri miktarda; saldırı" biçiminin kullanıldığı kaydı bulunmaktadır. Ayrıca bu sözlükte, *teg-* fiilinin iştâş çatılı biçimi *tegiş-* fiilinin Çağatay Türkçesinde "karşılaşmak, birlikte saldırmak; değiş tokuş yapmak" anlamları yanında "hediye sunmak" anlamının da mevcut olduğu bilgisi vardır (1905/III: 1029-1030, 1036). XVI.-XVII. yüzyıl Ermeni Kıpçakçası metinlerinde

²³ Bunun için bkz. *Balık tiyişi* Atasoy (Cilt II. 2017: 114), *tiyiş* Atasoy (2017: 1019-1022).

²⁴ Muhtemelen Acar'ı yanltan F. O. Atasoy'un *balık tişi*'ni iki "ye" ile *balık tiyişi* şeklinde okumasıdır (2017: 114).

²⁵ *Ve defterimiz üzere kişilerimizniñ tiyişlerin bölek hazinesiyile bilege yibergeyler. "Ve defterimiz üzere kişilerimizin tiyişlerini bölek hazinesiyile birlikte göndersinler."* (VZ IV/37).

²⁶ *Tağı altı hâdim ağalarımızğa yağı başdın tiş tilek kılar-mız. Alarnı hem yoq demey yibergey-siz. Tağı kalğa sulţân tağı nüre'd-dîn sulţân tağı anadaş kardaşımız Muhammed Gérey Sulţân hazretleriğe tişlerin artığı bile yibergey-siz. "Ve altı hizmetkâr ağalarımıza yeniden tiyiş isteriz. Bunlara yok demeyip gönderiniz. Ve kalğa sultan da nureddin sultan ve aynı anneden doğma kardeşimiz Muhammed Girey Sultan hazretlerine fazlasıyla gönderiniz."* (VZ XII/81-82).

tiy- fiilinin “değmek, dokunmak” anlamı yanında “yaramak, işe yaramak” ve “bedeli olmak, değeri olmak” (Garkavets 2010: 1452) anlamları da tespit edilmiştir. Fiil, çok daha erken olarak *Codex Cumanicus*'ta da *teg-* / *tey-* biçimleriyle 'ulaşmak, dokunmak' anlamları yanında, İtalyan kısmında 'bedeli olmak, değeri olmak' anlamları ile tanıklanmıştır (EDPT 476a *teg-*); CC *tey-* biçimi dönemin Kıpçak ağzlarında -g > -y değişmesinin başlamış olduğunu açıkça göstermektedir. Günümüzde Kırım Tatar Türkçesinde *tiyiş* anlamında bir vergi terimi yoktur. Bu sözcük Kırım Tatar Türkçesinin standart türünde *deñiş* şeklinde olup “değiş tokuş” anlamında kullanılmaktadır (Useinov 2005: 63). Ancak Kıpçak grubu Türk lehçelerinin bir kısmında Kırım Hanlığı'nda kullanılan *tiyiş* vergi teriminin ses yapısı ve anlamca yakın kullanımlarına rastlamak mümkündür. Sözcük, Karaim Türkçesinin Trakay ağzında *tiyiş* “pay, hisse”, Karaim Türkçesinin Haliç ağzında *tiyis* “borç, değer” (Baskakov v.d. 1974: 527), Kazan Tatar Türkçesinde *tiyiş* “borçlu, değer, gerek” (Ganiyev v.d. 1997: 312) olarak kullanılmaktadır. *Tiyiş* sözcüğünün etimolojisine ve bu çağdaş Kıpçak Türk lehçelerindeki anlamlarına bakılırsa, fonolojik görünümü doğrudan Kıpçak Türkçesi özellikleri taşıyan ve Altın Ordu ardılı Kırım Hanlığı'nda kullanılan bu sözcüğün “pay, hisse” anlamında olduğunu ve idarî-hukukî bir teknik terim niteliğini daha erken bir zamanda; Altın Ordu Ulusu zamanında kazanmış olduğunu söyleyebiliriz.

Kırım Hanlığı'nda *tiyiş* vergisinin işlevi İslam devlet hukuku vergilenmesinde önemli yere sahip olan *iktâ*²⁷ sisteminin bir benzeriydi. İslam devlet sisteminde Hristiyan tâbilerden tahsil edilen vergiye bağlı olan *iktâ*, Türk İslam devletleri arasında ilk defa Selçuklular döneminde yaygınlık göstermiştir (Yakubovskiy 1937: 47). İktânın XV. yüzyılda Timürlüler döneminde devamı *tiyül'*dür. Timürlüler döneminde *iktâ* terimi yerine kullanılmaya başlanan *tiyül*, vergilendirilebilir nüfustan toplanan ve devlet tarafından askerlik görevinde olanlara hizmet için ücret olarak aktarılan vergi gelirlerinin payını oluşturmuştur. Timürlülerin fetihleriyle birlikte *tiyül* terimi ve onunla ilgili vergi uygulamaları İran ve Güney Kafkasya ülkelerindeki Türk devletlerinde de yaygınlaşmıştı. Safevî Devleti'nde, Şah Abbas döneminde (1588-1629) *tiyül* uygulaması, daha önceleri divan yararına Hristiyan tâbilerin belirli bölgelerden toplanan vergi ve diğer vergilerin bir payını memurlara hizmetleri karşılığında verilen ödemeler olarak kullanılmıştır (Petruşevskiy 1949: 95-97).

Tiyül'ün etimolojisine gelince, Lazar' Budagov *tiyül*'ün anlamını Çağatay Türkçesinde “ömür boyu ya da ondan sonsuza dek hizmet karşılığında kullanıma

²⁷ *İktâ*: Bir bölgeye ait vergilerin veya gelirlerin askerlere veya çeşitli memurlara, devlete hizmetleri karşılığında verilmesidir.

verilen arazi, toprak ya da bu araziden alınan gelir” şeklinde vererek OT. *teg-* fiilinden geldiğini ile sürmüştür (1869: 423-426). Radlov’un sözlüğünün 3. Cildinin ikinci bölümünde de bu terim تیل *tiyil* > *ti:l* şeklinde verilmiş ve Çağatay Türkçesinin kitap dilinde “ömür boyu kullanıma verilen toprak, arazi” (1905: 1380-1381) anlamında kullanıldığı belirtilmiştir. Yeni Farsçada Türkçe bir alıntı sözcük olan *tiyül*, TMEN’de *tiyül* “babadan oğula geçmeyen ve ömür boyu verilen tımar” anlamı ile verilmiştir. Doerfer bu sözcüğün *yatul* “arazi, toprak”ın yanlış okunması neticesinde ortaya çıktığını ve *tımar* teriminin etkisiyle anlam değişmesine uğradığını tahmin etmiş, *teğül* ile ilgisini mümkün görmemiştir (TMEN 1965: 667-669/1014).

Bu *tiyül* ile Kırım Hanlığı belgelerinde geçen *tiyiş* terimleri arasında semantik ilişki olduğu açıkça görülmektedir. Muhtemelen *tiyül* de OT. *teg-* (> Eski Kıpçak T. *tey-*) fiil kökünden *-öl* fiilden isim yapma ekiyle oluşmuştur. OT. dönemde *-l* ekinin kullanımı yaygın değildir. Bu ek nadir de olsa özellikle sıfat fiil, bazen zarf yapıcı ve az da olsa fiilden isim yapım eki olarak kullanılmıştır (Erdal 1991: 330). Çingizli Türk-Moğol İmparatorluğu ve ardılı Çingizli uluslarının hâkim olduğu Türk dili alanında, Moğolca unsurlar kadar, Moğolcanın etkisiyle *-l* ekinin kullanımı ve bu ekle türetilen Türkçe sözcüklerin de sayısı artmaya başlamıştır (Vásáry 1995: 484-485; Poppe 1954: 47; Kincses-Nagy 2018: 215). Bir ihtimal, Altın Ordu sahasında Kıpçak özellikli görünümüyle bir idarî-hukukî teknik terim olarak kullanıma giren Türkçe *tiyiş*’in yanında Çağatay ulusu ve ardıllarında Moğolcanın etkisiyle *tiyül* de kullanılmaya başlanmıştır. Bu terimin en eski hâli *tiyiş*, Kırım Hanlığı gibi Deşt-i Kıpçak coğrafyasında yaygınlık gösterirken *tiyül*, Timürlü ve bu devletin büyük etkisinin olduğu İran ve Güney Kafkasya bölgesinde kabul edilerek kullanılmış olmalıdır.

Tiyiş vergisi, Kırım Hanlığı devlet hiyerarşisinde bir tür kişi başına ödenen bir vergi türüydü ve alacak kişilere miras yoluyla intikal ederdi.²⁸ Belirlenen vergi ödeme tarihinden önce Hristiyan devletinden yazıcı gelir, bunun üzerine Kırım Hanlığı’nda *tiyiş* sahiplerinin listesini içeren defter oluşturulurdu. *Hazîne ve tiyiş defteri* olarak adlandırılan bu defter içerisinde *uluğ hazîne*, *bölek* ve *koltkadan* başka Kırım hanının isteği üzerine *tiyiş* alıcıları ve aldıkları eşyaların miktarı kaydedilirdi. Bu defter yüzük nişanla mühürlenip bir nüshası Rus veya Leh-Litvanya yazıcısına verilir, bir nüshası Kırım Hanlığı sarayının hazinesinde saklanırdı (VZ XXIII/68-70). Bu deftere göre *tiyiş* vergisi dağıtıldı. Hizmet karşılığında alınan *tiyiş* alıcıların listesi, tahta yeni geçen han tarafından yenilenebilirdi.

Kırım Hanlığı’nda *tiyiş* vergisi alıcılarının sayısı sürekli değişmiştir. 1504 yılında Mengli Girey Han hükümdarlığında 20 civarında, 1507 yılında 25 (Dovnar-

²⁸ *Tiyül*’ü *tiyiş*’ten ayıran en önemli özellik miras yoluyla intikal edilmemesiydi.

Zapol'skiy 1898: 42-44), 1592 yılında Gâzî Girey Han zamanında 12 kişi *tiyiş* almıştır (VZ V/67). XVII. yüzyılda ise bu sayı 160 kişiyi geçmişti. *Tiyiş* defterinde *tiyiş* vergisi alıcıları hiyerarşik bir dizilişe göre ilerlemekte ve sırasıyla hanın annesi, eşleri, bikeçleri (odalıkları), oğulları, kızları, kız ve erkek kardeşleri gibi aile bireylerinden sonra hazinedâr, divan kâtibi, Şirin ve Mangıt beyleri ve mirzaları, kapı ağası, oğulların atalıkları, ardından kalgay ve nureddinin yakınları ve memurların geniş listesi gelmekteydi. *Tiyiş* aynı tahsil edilen bir vergi çeşididir ve ödemesi samur, ağaç sansarı, tilki gibi hayvanların postlarıyla, bu postlardan yapılmış kürk ve kalpaklarla, top şeklinde işlenmemiş kumaşlar ve bu kumaşlardan dikilmiş çeşitli üst giyim, elbiselerle yapılmıştır (VZ XXXI; VZ XXXV; VZ XL).

Rus kroniklerine ve diğer eski Rus kaynaklarına bakarak bu verginin Altın Orda döneminde de kullanıldığını söyleyebiliriz. Rus kaynaklarında *teş* (теш) şeklinde geçen bu terimin en eski kullanımına XIII. yüzyılda yaşamış Petr Berkin'in hayatını anlatan ve XVI. yüzyılda yazıya geçirilen dinî anlatılarda rastlanmaktadır (Horoşkeviç 2001: 240). İkinci en eski kullanımı, Vologod-Perm Kroniği'nde 1478'de Uğra Nehri üzerinde yapılan savaştan önce Rus knezi III. İvan'ın Altın Orda hanı Ahmed Han'a (1465-1481) dokuz yıldır göndermediği *vihod* (выход) "haraç" vergisinin bir kısmı olan *teşi* gönderdiği bilgisiyle tespit edilmektedir (PSRL 1959: 265). Ustüj ve Vologod Kroniği'nde ise 1481 yılında Şeybânîlerin Altın Orda hanı Ahmet Hanı öldürüp ordusunu dağıttıklarını bildirmesinden sonra Rus knezi İvan Vasilyeviç Nogay hanı İvak'a *teş* göndermiştir şeklinde bilgi geçmektedir (PSRL 1982: 95).

Tiyiş vergisi işlevinin zaman içerisinde nasıl geliştiği yarlıklardan, hazîne defterlerinden ve Rusça eski belgelerden takip edilebilmektedir. Bu verginin uygulamasında büyük bir değişiklik yaşanmazken Rus sarayının uluslararası alanda prestijini yükseltme çabası neticesinde terminolojisinde değişiklik gösterdiği görülmektedir. XVII. yüzyıla ait Rus kaynaklarında *pominki* yanında temel şartı hizmet karşılığında verilen *jalovaniye* "maaş" terimi kullanılmaya başlamıştır (Horoşkeviç 2001: 248-249). Yarlıklarda ise Canibek Girey Han zamanından (1634) itibaren *tiyiş*, *yarlıktaş tiyiş* ya da sadece *yarlıktaş* "maaş, hizmet karşılığında birine ihsan edilen ödeme" olarak kullanılmaya başlandığı tespit edilmektedir (VZ XXIX/15; VZ XXXIV/16). Bu şekilde Rus sarayı, Kırım hanının yakınlarına ve saray çalışanlarına Rus tarafının menfaatine çalışmaları karşılığında ödemeler yaptığını göstermek istemiştir: *Uluğ hazîne ve böleklerin ve mübarek-badların takı yakın bolğan kullarığa yarlıktaşların eksiltmey yibernek için buyurgay erdiniz. "Ulu hazîne ve bölekleri ve mübarek-badları ve yakın kullara maaşlarını eksiltmeden göndermesi için emrediniz."* (VZ CI/16-17).

3.3. Hārāc, Vergi, Pîşkeş, Mübârek-bād

Yarıklarda Kırım Hanlığı maliye ve vergi sistemine has kullanılan terminoloji yanında Osmanlı Devleti'ndeki vergi uygulamalarının etkisiyle *hārāc*, *vergi*, *pîşkeş*, *mübârek-bād* gibi terimlerin de kullanıldığı tespit edilmektedir.

XVII. yüzyılda yazılmış yarıklardan Osmanlı Devleti'nin etkisiyle *hazîne* vergisi yerine bazen Ar. *harc* "toprakтан çıkan şey" (Kallek 1997: 71) kökünden türeyen *hārāc* sözcüğünün de kullanıldığı görülmektedir. Osmanlı Devleti'nde ve diğer Türk İslâm devletlerinde bu terim hem tâbi devletlerin topraklarından ve hasılatından hem de gayrimüslim kişilerden kişi başına alınan vergiyi ifade etmiştir (Kallek 1997: 88-89). Kırım Hanlığı diplomatik belgelerinde ise bu terimin Hristiyan devletlerinden tahsil edilen nakdî ve aynî gelirlerin bütününe ifade eden *hazîne* yerine kullanıldığı görülmektedir.

Yarlık metinlerinde Kırım Hanlığı'na has vergi terminolojisi yanında birkaç yerde özel vergi terimlerini sıralamak yerine genel anlamda *bërgü*, *bërgi*, *vërgü*, *vërgi* sözcüğü ses farklarıyla kullanılmıştır. OT. *bërgü* "verilen şey" (EDPT 1972: 362b), ayrıca "hediye, haraç" (DTS 1969: 95) Karahanlı döneminde *bi.rgü* "borç" (DTL 2015: 589), Osmanlı Devleti'nde *vërgü* "vergi, hediye", Kırım Hanlığı'nda ise XVII. yüzyılda *vërgi ve hedâyâ* (VZ LIII/46, VZ LIV/48, VZ/LXVI/11) daha az *vërgi ve hazîne* (VZ LIII/26, VZ LIV/27), *tokuzlama hedâyâ ve vërgiler* (VZ LIII/61) şeklindeki kullanımlarıyla tâbi devletlerin ödediği genel vergi veya vergileri ifade etmiştir.

Yarlık metinlerinden Osmanlı devlet sisteminin etkisiyle kullanılmaya başlanan bir başka terim *pîşkeş*'tir. Farsçadan alıntı *pîşkeş* "hediye, armağan" (Devellioğlu 1996: 867) Osmanlı devlet geleneğinde hükümdara ve yüksek yönetici memurlara sunulmuş ve genel anlamda "küçükten büyüğe verilen hediyeyi" ifade etmiştir. Osmanlı vergi sisteminin teknik terimi olarak *pîşkeş* ise, hükümdar tarafından eyalet valileri başta olmak üzere idarecilere yüklenen, düzenli olmayan vergi ve valilerin idare altındaki halktan zaman zaman aldıkları bir çeşit vergi olmuştur. Osmanlı Devleti dışında bir vergi terimi olarak *pîşkeş* Fars dilinin ve kültürünün etkili olduğu İlhanlılarda, Timürlülerde ve Türkmen hanedanlarında da kullanılmıştır (Turan 2002: 60). Kırım Hanlığı'nda ise bu terim, Osmanlı padişahına gelen *böleği* ifade etmiştir (VZ XXV/93). Yarıklarda *pîşkeş*, *bölek* anlamının yanında, bazen tâbi devletlerin han ve veliahtlarına ödediği kısmı için *pîşkeş ve hedâyâ* şeklinde de kullanılmıştır.

XVII. yüzyılda han ve veliahtlarına gönderilen klâsik *uluğ hazîne + bölek + koltka* formülüne *mübârek-bād* (< Ar. *mübârek* + Far. *-bād* "mübârek olsun, kutlu olsun", Devellioğlu 1996: 700) teriminin eklendiği görülmektedir. 1646 yılına kadar bu terim *mübârek-bād dëyü Muḥammed Gérey Ḥangâ ve ḳalğa ve siz nûre'd-dîn 'Ādil Gérey*

Sultānlarğa da bolsa muĥabbetlik böleklerimizi yiberdik. "mübârek olsun diye Muhammed Girey Han'a ve kalğa ve siz nureddin Adil Girey Sultanlara da muhabbetlik böleklerimizi gönderdik." (VZ CLXIV/24-25) örnek cümlesinde olduğu gibi kalğa, nureddinlere gelen ödemeler "mübârek olsun" anlamında, kutlama ifadesi şeklinde kullanılmıştır. Daha sonraları ise bu terimin, bu anlamının yanında bazen sadece koltka veya bölek yerine bazen de han ve veliahtlarına gelen vergilerin yerine genel terim olarak geçtiği görülmektedir:

Kün ilgerü ağustos ayında bu kelgen yıllık için eki yıllık uluĥ ĥazînelerimizni ve bölek ve mübârek-bâdlarımızni ve tiyişlerimizni almaşuv yeri Pereboloşnada eski 'âdet üzere bërürge buyurğay êrdiniz. "Gelecek ağustos ayında gelen bu yıl için iki ulu ĥazînemizi ve bölek ve mübârek-bâdlarımızni ve tiyişlerimizi deĥiş tokuş yeri Pereboloşna'da eski âdet üzere teslim etmeye emr ediniz." (VZ CCCLXXV/21-23).

4. Sonuç

Bu çalışmada, Kırım Hanlığı devlet yapısındaki vergi sisteminin sadece bir parçası olan XV-XVIII. yüzyıllar arasında Hristiyan Rus ve Lehistan-Litvanya devletlerinin Kırım Hanlığı'na ödedikleri yıllık verginin mahiyeti, mahiyetinin deĥişmesi, miktarı, tahsil etme zamanı, yeri, usûlü ve terminolojisi üzerinde durulmuştur.

Kırım Hanlığı ve ilgili devletlerin günümüze ulaşan Türkçe, Rusça ve Lehçe kaynakları üzerine yapılan incelemeler neticesinde Kırım Hanlığı'nın, kuruluşunun ilk yıllarında büyük ölçüde Eski Türk devletlerinde ve Altın Orda'da kullanılan devlet vergilenme usûlünü devam ettirdiği tespit edilmiştir. Ancak XVI. yüzyılın ortalarına doğru Kırım Hanlığı vergi sisteminde köklü deĥişmeler yaşanmıştır. Bu yeni sistemde eski Türk, Altın Orda, Timürlü Devleti, Osmanlı Devleti ve İslam hukuku uygulamalarının etkili olduğu görülmüştür.

Kırım Hanlığı'nda tâbi görülen devletlerden toplanacak vergiler yarlıklarla belirlenmiştir. Bu yarlıklarda İslam hukuku ve eski Türk devlet hiyerarşisi üzerine barış antlaşmasıyla belirlenen vergi miktarı, ödeme vakti ve kısmen usûlleri ile ilgili bilgiler bulunmuştur. Barış antlaşmasını imzalayarak tâbiyet şartlarını kabul eden Hristiyan hükümdarı vergi ödemek ve Kırım Hanlığı tarafından belirlenen merasimi yerine getirmek zorunda kalmıştır.

Genel anlamda *ĥazîne* olarak adlandırılan bu vergi belirli merasim ve vergi alıcılarına göre *uluĥ ĥazîne*, *bölek*, *koltka* ve *tiyiş* olarak da adlandırılmıştır. Kırım Hanlığı'nda devlette bütün yetkiye sahip merkezî yönetim (han ve veliahtları) Hristiyan tâbilerden aldıkları *ĥazîne* vergisinin *uluĥ ĥazîne*, *bölek* ve *koltka* kısımlarını

devlet harcamaları ve şahsî masrafları için kullanmıştır.

XVII. yüzyılda Kırım hanı ve veliahtları adına gelen vergiler, *hazîne* vergisinin yaklaşık %65 ila %70'lik kısmını oluşturmuştur. *Tiyiş* olarak adlandırılan genel *hazîne* vergisinin geri kalan %30 - %35'lik kısmı ise hanedan üyeleri, yüksek tabaka ve saray memurları arasında paylaştırılmıştır.

Bir çeşit hizmet vergisi olan *tiyiş* sayesinde Kırım Hanlığı yöneticileri ve onların yakınları, yüksek tabaka ve saray memurları hizmetleri karşılığında, işlenmemiş kumaş ve hayvan postları, ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde çeşitli kumaşlardan ve kıymetli kürklerden dikilmiş kıyafetler almıştır.

Çalışmamızda, Kırım Hanlığı vergilenmesiyle ilgili tespit edilen terminoloji ve vergi tahsil etme usûlü ile ilgili bilgi, daha çok XVI. yüzyıl sonundan XVII. yüzyıl sonuna kadarki dönemi yansıtmaktadır. Bunun nedeni günümüze kadar muhafaza edilen orijinal dildeki yarlıkların büyük çoğunluğunun bu döneme ait olmasıdır. Kırım Hanlığı vergi sisteminde kullanılan terimlerin büyük bir kısmı, Türk-Moğol devlet hiyerarşisinde sembolik hediyeleşme merasimiyle alakalı adlandırmalardır ve günümüz Kırım Tatar Türkçesi söz varlığında tespit edilmemektedir. Günümüz Kırım Tatar Türkçesinde bu terimlerin kullanılmaması, Kırım Tatar Türklerinin, Kırım Hanlığı gibi siyasî teşekküllerinden sonra (XVIII. yüzyıl) siyasî bağımsızlıklarının olmaması dolayısıyla unutulmuş olması ile açıklanabilir. Ayrıca Türkçe, Rusça ve Lehçe yazılan belgelerden bazen ortak, çoğunlukla ise farklı vergi terminolojisi kullanıldığı tespit edilmiştir.

Hristiyan kaynaklarının ilk dönemlerinde Kırım Hanlığı ile nispeten ortak terminoloji kullanılırken, zamanla ilgili devletlerin terminolojisine yaklaşılmıştır. Özellikle Rus hükümdarlarının devletler arası alanda Kırım Hanlığı'na olan siyasî bağımlılıktan kurtulmak için ilk dönemlerinden beri büyük çaba gösterdiği görülmüştür.

Çalışmada İncelenen Yarlıklar ve Hatlar

Çalışmamızda incelenen yarlıklar ve hatların numaraları ve sayfa sayıları Velyaminov-Zernov'un (1864) çalışması esas alınarak verilmiştir.

VZ IV = No. 4. II. Gazi Girey Han'dan Leh Kralı III. Zygmunt'a (1592), (9-13).

VZ V = No. 5. II. Gazi Girey Han'dan Leh Kralı III. Zygmunt'a (1592), (13-18).

VZ VI = No. 6. I. Selâmet Girey Han'dan Leh Kralı III. Zygmunt'a (Tarihsiz), (18-19).

VZ VII = No. 7. Tohtamış Girey Sultan'dan Leh Kralı III. Zygmunt'a (Tarihsiz), (19-20).

VZ X = No. 10. Canıbek Girey Han'dan Rus Çarı I. Mihail Fedoroviç'e (1628), (26-31).

VZ XII = No. 12. Canıbek Girey Han'dan Rus Çarı I. Mihail Fedoroviç'e (1628/1629), (34-41).

VZ XIII = No. 13. Canıbek Girey Han'dan Rus Çarı I. Mihail Fedoroviç'e (1038/1629), (41-48).

VZ XVII = No. 17. Canıbek Girey Han'dan Rus Çarı I. Mihail Fedoroviç'e (1630), (65-76).

- VZ XVIII = No. 18. Canbek Girey Han'dan Rus Çarı I. Mihail Fedoroviç'e (1631), (76-83).
VZ XXI = No. 21. Canbek Girey Han'dan Rus Çarı I. Mihail Fedoroviç'e (1632), (89-98).
VZ XXXIII = No. 23. Canbek Girey Han'dan Rus Çarı I. Mihail Fedoroviç'e (1634), (100-104).
VZ XXV = No. 25. Canbek Girey Han'dan Leh Kralı IV. Vladislav'a (1634), (113-118).
VZ XXVI = No. 26. Mehmed Girey Han'dan Leh Kralı IV. Vladislav'a (1634), (118-120).
VZ XXIX = No. 29. Ali Beg'den Rus Çarı I. Mihail Fedoroviç'e (1045/1635), (127-131).
VZ XXXI = No. 31. İnayet Girey Han dönemine ait tiyiş defteri (1045/ 1635), (137-147).
VZ XXXIV = No. 34. Can Timür Beg'den Rus Çarı I. Mihail Fedoroviç'e (1047/1637), (155-160).
VZ XXXV = No. 35. I. Bahadır Girey Han dönemine ait hazine ve tiyiş defteri (1047/1637/1638), (160-190).
VZ XL = No. 40. I. Bahadır Girey Han dönemine ait hazine ve tiyiş defteri (1047/1637/1638), (204-224).
VZ XLVIII = No. 48. I. Bahadır Girey Han'dan Rus Çarı I. Mihail Fedoroviç'e (1050/1640), (238-243).
VZ XLIX = No. 49. İslâm Girey Sultan'dan Rus Çarı I. Mihail Fedoroviç'e (1050/1640), (243-245).
VZ LIII = No. 53. I. Bahadır Girey Han'dan Leh Kralı IV. Vladislav'a (1050/1640), (252-256).
VZ LIV = No. 54. Kırım Girey Sultan'dan Leh Kralı IV. Vladislav'a (1050/1640), (256-260).
VZ LXV = No. 65. Can Timür Bey'den Rus Çarı I. Mihail Fedoroviç'e (1052/1642), (282-285).
VZ LXVI = No. 66. IV. Mehmed Girey Han'dan Leh Kralı IV. Vladislav'a (1052/1642), (285-286).
VZ LXVIII = No. 68. Fetih Girey Sultan'dan Leh Kralı IV. Vladislav'a (1052/1642), (287-290).
VZ LXXIII = No. 73. Muhammed Şah Bey'den Rus Çarı I. Mihail Fedoroviç'e (1053/1643), (300-304).
VZ LXXXVII = No. 87. Fetih Girey Sultan'dan Rus Çarı I. Mihail Fedoroviç'e (1053/1644), (327-329).
VZ LXXXVIII = No. 88. Ali Gazi Aga'dan Rus Çarı I. Mihail Fedoroviç'e (1053/1644), (329-331).
VZ CI = No. 101. Sefer Gazi Aga'dan Rus Çarı I. Mihail Fedoroviç'e (1054/1644/1645), (349-351).
VZ CXVIII = No. 118. III. İslâm Girey Han'dan Rus Çarı I. Aleksey'e (1058/1648), (409-413).
VZ CLXI = No. 164. Rus Çarı I. Aleksey'den Adil Girey Sultan'a (Tarihsiz), (491-494).
VZ CLXXII = No. 172. IV. Mehmed Girey Han'dan Rus Çarı I. Aleksey'e (1066/1656), (505-507).
VZ CCV = No. 205. Adil Girey Han'dan Leh Kralı II. Yan Kazimir'e (1078/1667/1668), (559-562).
VZ CCXIII = No. 213. Adil Girey Han'dan Rus Çarı I. Aleksey'e (1079/1668), (573-576).
VZ CCXXXII = No. 232. Bahadır Aga'dan Rus Çarı I. Aleksey'e (1081/1670/1671), (613-617).
VZ CCLIV = No. 254. Murad Girey Han'dan Rus Çarı III. Fedor'a (tarihsiz), (656-658).
VZ CCLXI = No. 261. Murad Girey Han'dan Rus Çarı III. Fedor'a (1093/1682), (670-683).
VZ CCLXII = No. 262. Tohtamış Girey Han'dan Rus Çarı III. Fedor'a (1093/1682), (683-687).
VZ CCLXV = No. 265. Tohtamış Girey Sultan'dan Rus Çarı V. İvan Alekseyeviç ve I. Petro Alekseyeviç'e (1093/1682), (692-694).
VZ CCCLXXV = No. 375. Devlet Girey Sultan'dan Rus Çarı V. İvan Alekseyeviç ve I. Petro Alekseyeviç'e (yıl kaydı yok), (891-892).

Kısaltmalar

Ar. : Arapça

AİZR : *Akti otnosiyaşiesya k istorii zapadnoy Possii, sobranııye i izdannıye orheografişeskoyu*

- komisiyeyu*. bk. (1846).
- çev. : Çeviren
- DLT : *Dîvânu Lugâti't-Türk*. bkz. KÂŞGARLI MAHMUT (2015).
- DTS : *Drevnetyurskiy slovar'*. bkz. (1969).
- ed. : Editör
- EDPT : *An Etimological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*. bkz. CLAUSON G. (1972).
- Far. : Farsça
- haz. : Hazırlayan
- MKL : *Metriki Velikago Knyajestva Litovskago*. bkz. (1845).
- Moğ. : Moğolca
- OT. : Ortak Türkçe
- PSRL : *Polnoye Sobraniye Russkih Letopisey*. bkz. *Vologodsko-permskaya Letopis* (1959); *Ustüjskiye i vologodskiye letopisi XVI-XVIII vv.* (1982).
- Rus. : Rusça
- SİRİO : *Sbornik İmperatorskogo Russkogo İstoriçeskogo Obtçstva*. bkz. (1884); (1895).
- TMEN : *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen: unter besonderer Berücksichtigung älterer Neupersischer Geschichtsquellen, vor allem der Mongolen- und Timuridenzeit II*. bkz. DOERFER G. (1963).
- VZ : Bkz. VELYAMİNOV-ZERNOV, V. V. (1864).

Birincil Kaynaklar

- Akti otnosyaşiesya k istorii zapadnoy Possii, sobranniye i izdannıye orheografiçeskoyu komisiyeyu (AİZR) (1846) T. 1. Sanktpeterburg: Y.P.V.
- DOVNAR-ZAPOL'SKİY M. (1898) Skarbnaya kniga metriki litovskoy 1502-1509 gg. Simferopol: Spiro.
- LAŞKOV F. (1891) Pamyatniki diplomatiçeskih snoşeniy Krımskogo hanstva s Moskovskim gosudarstvom v XVI i XVII v.v.. Simferopol: Krim.
- Metriki velikago Knyajestva Litovskago (MKL) (1845) K. 2. Moskva: Univertitetskaya.
- Sbornik İmperatorskogo Russkogo İstoriçeskogo Obtçstva (SİRİO) (1884) T. 41, S. Peterburg: F. Yelenskoy i K.
- Sbornik İmperatorskogo Russkogo İstoriçeskogo Obşestva (SİRİO) (1895) T. 95, S-Peterburg: İmperatorskaya Akademiya Nauk.
- Ustüjskiye i vologodskiye letopisi XVI-XVIII vv.. Polnoye sobraniye russkih letopisey (PSRL) (1982) (red. B. A. Ribakov) T. 37, Leningrad: Nauka.
- VELYAMİNOV-ZERNOV, V. V. (1864) Materialı dlya istorii Krımskogo hanstva, Sanktpeterburg: İmperatorskaya Akademiya Nauk (Millet Yazma Eserler Kütüphanesi, Ali Emîri Efendi Koleksiyonu, yer no. TRH 461).
- Vologodsko-permskaya Letopis (PSRL) (1959) T. 26, Leningrad Moskva: Akademiya Nauk SSSR.

Kaynaklar

- ABLYALİMOVA L. (2008) Simvolyeşkiye aspekti natsionalnogo krımskotatarskogo kostyuma v svadebnom obryade. *Narodna tvırçist ta etnografiya*, no. 1 (siçen-lyutiy), 24-31.
- ACAR S. (2018) Moskof Çarlarının Kırım Hanlarına Ödediği Bir Haraç Türü: Tış-Tiyiş (Mors Dişi). *Karadeniz Araştırmaları*, XV/60: 34-45.
- AÇIKGÖZ F. U. (2014) Türk Kültüründe Dokuzlama ve Dokuz Kat Pişkeş Üzerine Bir Belge. *XVII. Türk Tarih Kongresi, 15-17 Eylül 2014* (II. Cilt.- I. Kısım). Ankara, 213-223.
- AKAR A. (2010) Lehçe Oluşma Şartları ve Evreleri Bakımından Eski Türkiye Türkçesi. *TÜBAR-XXVIII-/2010-Güz*, 15-29.
- ASADULLİN F.A. (2013) Poçemu Moskva obyazana svoim veličiyem hanam. *Dialog kultur: tsenosti, smıslı, kommunikatsii. XIII Mejdunarodnyje Lihaçevskiye nauçnyje çteniya*. SPb, 26-29.
- ATASOY F. O. (2017) *Kırım Yurtına ve Ol Taraflarga Dair Bolgan Yarlıglar ve Hatlar*, C. 2, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- BASKAKOV N. A., ZAYANÇKOVSKİY A., ŞAPŞAL C. Ş. (1974) *Karaimsko-rusko-polskiy slovar'*. Moskva: Russkiy yazık.
- BANTIŞ-KAMENETSKİY N. N. (1893) *Reyestir delam krımskogo dvora s 1474 po 1779 goda*. Simferopol: Tavriçeskoye gubernskoye pravleniye.
- BESPALOV R. A. (2014) Dokumentı o snoşeniyaş Krıma s Moskvoy po povodu odoyevskogo yasaka. *Materialı po arheologii i istorii antiçnogo srednevekovogo Priçernomoriya*, no. 6, 215-234.
- BUDAGOV L. Z. (1869) *Sravnitelnyy slovar turetsko-tatarskih nareçiy, co vluçeniyem upotrebitelnih slov arabskih i persidskih i s prevodom na russkiy yazık*. T. 1, S. Peterburg: İmperatriçeskaya akademiya nauk.
- CAFEROĞLU A. (1934) Uygurlarda Hukuk ve Maliye İstilahları, *Türkiyat Mecmuası*, C. IV, 1-43.
- CLAUSON G. (1972) *An Etimological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*. Oxford: Oxford University Press.
- ÇEPUHİN A. G. (2014) Voluyka: krepost' na yujnorusskoy okraine (Sud'ba slujilih i jiletskih ludey XVII veka), *İstoriya voyennogo dela: İssledovaniya i istoçniki*. T. V, 156-416.
- ÇEVİRİOĞLU M. H. (2018) Lehistan Elçisi Mikolaj Bieganovski'nin İstanbul'a Getirdiği Mektuplar (1654). *ABAD*, 2018 1(2), 45-70.
- DEVELLİOĞLU F. (1996) *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara: Aydın Kitabevi.
- Drevnetyurskiy slovar'* (1969) Leningrad: Nauka.
- DOERFER G. (1963) *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen: unter besonderer Berücksichtigung älterer Neupersischer Geschichtsquellen, vor allem der Mongolen- und Timuridenzeit II*. Weisbaden: Franz-Steiner.
- DOVNAR-ZAPOL'SKİY M. (1901) *Gosudarstvennoye hozyaystvo velikago knyajestva Litovskago pri Yagellonah*, T. 1, Kiyev: İmperatorskiy universitet.
- EREN H. (1999) *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Ankara: Kişisel.
- ERDAL M. (1991) *Old Turkic Word Formation I-II*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- ERGİN M. (2009) *Dede Korkut Kitabı-1, 2*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- FAİZOV S. F. (1994) Pominki "tış" v kontekste vzaimootnoşeniy Rusi-Possii s zolotoy Ordoy i Krımskim yurtom (K voprosu o tipologii svazey). *Oteçestvennyje arhivi*, no. 3, 49-55.
- GANIYEV F., AHMETYANOV R., AÇIKGÖZ H. (1997) *Tatarca Türkçe Sözlük*. Kazan: İnsan.
- GARKAVETS A. (2010) *Kıpçakskiye pis'mennoye naslediye III: Kıpçakskiy slovar' po armyanopismennum pamyatnikam*. Almatı: Baur.

- GOLDEN P. B. (1991) Vihod: Aspect of Medieval Eastern Slavic-Altai Culturo-Linguistic Relations. *Archivum Eurasiae Medii Aevi*. VII., 83-101.
- GÖKBUNAR A. R. (1998) Vergileme İlkeleri ve Küreselleşme, *Ceal Bayar Üniversitesi İİBF Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, S. 4, 177-201.
- HAMMER J. (2013) *Kırım Hanlığı Tarihi*. İstanbul: İnsan.
- HOROŞKEVİÇ A. L. (2001) *Rus i Kırım ot soyuza k protivostoyaniyu*. Moskva: Editorial URSS.
- İNALCIK H. (2017) *Kırım Hanlığı Tarihi Üzerine Araştırmalar 1441-1700*. İstanbul: Türkiye İş Bankası.
- KAFESOĞLU İ. (1998) *Türk Millî Kültürü*. İstanbul: Ötügen.
- KALLEK C. (1997) Haraç. *İslâm Ansiklopedisi*, C. 16, 71-89, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- KALLEK C. (2001) Kabâle. *İslâm Ansiklopedisi*, C. 24, 10-12, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- KÂŞGARLI MAHMUT (2015) *Divânu Lügâti't-Türk* (haz. Ahmet B. ERCİLASUN – Ziyat AKKOYUNLU), Ankara: Türk Dil Kurumu.
- KAZIMBEK M. (1832) *Asseb o-Sseyyar ili sem' planet*. Kazan: Kazan Universitetskoy Tipografii.
- KINCSES-NAGY É. (2009) *A csagatáj irodalmi nyelv mongol elemei*. Szeged: Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Altajisztikai Tanszék.
- KINCSES-NAGY É. (2020) *Nine Gifts. Ottomans - Crimea - Jochids: Studies in Honour of Mária Ivanics* (Edited by István ZIMONYI). Szeged.
- KOŁODZIEJCZYK D. (2011) *The Crimean Khanate and Poland-Lithuania: International Diplomacy on the European Periphery (15th-18th Century)*. A Study of Peace Treaties Followed by Annotated Documents. Brill.
- KURAT A. N. (1940) *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivindeki Altın Ordu, Kırım ve Türkistan Hanlarına Ait Yarlık ve Bitikler*, İstanbul: Bürhaneddin.
- LUBAYA A. A. (2008) *Tatarskiye pominki v kontekste vzaimootnoşeniy Polskogo korolevstva i Velikogo knyajestva Litovskogo s Krimskim hanstvom v XVI v.. İssledovaniya po istorii Vostochnoy Yevrope*, Vıp. 1, 239-263.
- NADAROĞLU H. (1989) *Kamu Maliyesi Teorisi*. İstanbul: Beta.
- ORHONLU C. (1998) *Hazine. İslâm Ansiklopedisi*, C. 17, 130-131, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- ÖTEMİŞ HACI (2014) *Çengiz-nâme* (haz. İlyas KEMALOĞLU), Ankara: TTK.
- ÖZYETGİN A. M. (1996) *Altın Ordu, Kırım ve Kazan Sahasına Ait Yarlık ve Bitiklerin Dil ve Üslûp İncelemesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- ÖZYETGİN A. M. (2004) *Eski Türk Vergi Terimleri*, Ankara: KÖKSAV.
- ÖZYETGİN A. M. (2009) *Altın Orda Devlet Geleneğinde Uygur İzleri*, *International Journal of Central Asian Studies Volume 13 2009*, 441-458.
- ÖZTÜRK M. (2018) *Asya Hunlarında Vergi. Rıfat Özdemir'e Armağan*, (ed. Rahmi Doğanay, Ahmet Çelik, Fatih Özçelik), İstanbul: Hiperlink, 58-66.
- PETRUŞEVSKİY İ. P. (1949) *Oçerki po istorii feodalnih otnoşeniy v Azerbaycane i Armenii v XVI-naçale XIX vv..* Leningrad: Universitet imeni A.A. Jdanova.
- POÇEKAYEV R. Y. (2009) *Pravo Zolotoy Ordı*. Kazan': Fen.
- POPPE N. (1954) *Grammar of Written Mongolian*. Wiesbaden: O Harrassowitz.
- USEİNOV S. M. (2005) *Kırımatarca-Rusça Luğat*. Simferopol': Ocak.
- USMANOV M. A. (1979) *Jalovanniye aktı Cuçiyeva Ullusa XIV-XVI vv..* Kazan': Kazanskiy Universitet.

- RADLOV V.V. (1905) *Opit slovarya tyurkskih nareçiy*. T. III/Ç. 1, 2, S. Peterburg: İmperatorskaya Akademiya Nauk.
- SAMOYLOVİÇ A. N. (1939) Cucu Ulusu'nda Payza ve Baysaya Dair, *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, C. II, İstanbul: Bürhaneddin.
- SEYYİD-MUHAMMED RİZA (2019) *Sem' planet v izvestiyah o tsarah tatarskih*, Kazan', İnstitut İstorii im. Ş. Marcani.
- SEVORTYAN E, V. (1978) *Etimoloğiceskiy slovar' türkskih yazıkov: Obşetyurkskiye i mejtyurkskiye osnovi na bukvu "B"*. Moskva: Nauka.
- SMİRNOV V. D. (2005) *Kırımsoyeye hanstvo pod verhovenstvom otomanskoy portı do načala XVIII veka*. T. I. Moskva: Rubeji XXI.
- SULTANOV T. İ. (2006) *Çingiz-han i çingizidi*. Moskva: AST.
- TAYMAS A. B. (2012), Kazan Yurdu'nda Bulunmuş Tarihi Bir Vesika: Sahib Giray Han Yarlığı. *Tarih İncelemeleri*, C. XXVII, S. 1 (Temmuz 2012), 185-235.
- TURAN A. N. (2002) Bir Pişkeş Defteri İçin, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S 13, 59-74.
- VÁSÁRY I. (1995) Mongolian Impact on the Terminology of the Documents the Golden Horde. *Acta Orientalia Hungarica*. 48/3, 479-485.
- VESELOVSKİY N. İ. (1915) O turetsko-tatarskom slove tış (zub) v diplomatiçeskih dokumentah. *Jurnal ministerstva narodnogo prosveşçeniya*. Ç. LVI (56), 329-331.
- YAKUBOVSKİY A. (1937) İrak na grani VIII-IX vv., *Trudi pervoy sessiyi arabistov 14-17 iyunya 1935 g.*, Trudi İnstituta Vostokovediniya-XXIV, Moskva-Leningrad: Akademiya Nauk SSSR.
- YEFRON A. İ. (1894) *Entsiklopediçeskiy slovar' Brokgauza i Yefrona*, T VIIIa, S-Peterburg: A. İ Yefrona.
- YUDAHİN K. K. (1965) *Kirgizsko-russkiy slovar'*. K. 1 (A-K). Moskva: Sovetskaya ensiklopediya.
- YÜ Y. (2000) Hsiung-nu (Şyung-nu), *Erken İç Asya Tarihi*. çev. Selçuk ESENBEL, İstanbul: İletişim.

Elvina Er <https://orcid.org/0000-0002-6965-1069>

Dr. Öğr. Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü.

Adres: Cumhuriyet Üniversitesi Merkez Kampüsü Edebiyat Fakültesi, 58140 SİVAS.

Telefon: 0346 219 10 10

E-posta: eler@cumhuriyet.edu.tr

Yazı bilgisi:

Alındığı tarih: 17 Ocak 2021

Yayına kabul edildiği tarih: 17 Kasım 2021

E-yayın tarihi: 24 Ocak 2022

Çıktı sayfa sayısı: 33

Kaynak sayısı: 74